

84/2 = 632.1/6

С-901.

Б.СУРКАШЕВ
КИЖИ ДЕ ЈЫЛДЫС

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Кол-во пред. выдач _____

19.000.000.

Б.СУРКАШЕВ
КИЖИ АЕ ЖЫЛДЫС

Поэмалар

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР
ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ • 1984

84(2 = 632.1)6-5

С 901 С (Алт)
С — 901

41375510

Горно-Алтайская областная
библиотека
им. М.И. Калининна

Суркашев Б. К.

С 901 Человек и звезды: Поэмы. (Художник В. П. Чукуев.) — Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1984. — 84 с.

Байрам Суркашевтин үлгерлери кычыраачыларга жарлу. Чүмдеечинин бу јуунтызы бүгүңги улустын јүрүмдеги јенил эмес ле јилбилү ижи керегинде. Оның төс ајарузында анчада ла кижинин салымы учун эмчилердин чылазыны јок тартыжулу ижи турат. Автор бойы — бичиичи-эмчи.

С $\frac{70403 - 011}{M 138(03)84}$ 70 — 84

© Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1984

Б-СБК-КЛД

КИЖИ, ЫЛДЫС ЛА КИЧИНЕК ЧЕЧЕГЕШ

Жердин үстинде та кажы талада
Жерлеш улустар журтаган эмтир.
Та күнчыгыш талада, та күнбадышта,
Je эки бөлинип јадар дештир.
Бу керек айса ыраакта болгон?
Айса бистин јуугыста, јаныста?
Та озо тужында, та эрте чакта?
Та эмдиги өйдө јүрегисте, каныста?
Бу керек эмезе јүрүмде болбогон?
Чын болбогон, качан да болбогон.
Айса мен оны сананып тапкам,
Албаты-јонго ајарып айткам.
Чынын-төгүнин кычыраачы шүүзин,
Чөрчөкти албаты чүмдеген эмес пе?
Алтай баатырлардын алып күүзин
Айдын түндерде тындаган эмес пе?
Куру сөскө, төгүнге бүдүп,
Куучынчы кижини албаты сүүйтен.
Бууры талганча каткырып аларга,
Кокырчы кижиге күлүмјизин түүйтен.
Кире сөсти удаган айтпай,
Кире берелик табылу куучынга.
Јүректин кылдарын чебер толгоп,
Јүрексиреп бүдели төгүнге, чынга.

Јердин үстинде та кажы талада
 Јерлеш улустар јуртаган эмтир.
 Та күнчыгыш талада, та күнбадышта,
 Је эки бөлинип јадар дештир.
 Јакшы улустар башка бөлинип,
 Јайым, чанкыр өзөкти ээлеген.
 Јаман улустар ологго күйүнип,
 Бийик кырлардын арјанда јаткан.
 Јакшы улустар јаркынду, иштеңкей,
 Көстөри ончозынын ару, кару.
 Кижиге, тындуга јүреги килеңкей,
 Иштеерге ологго керек јок јакару.
 Турумкай, ак-чек, омок улустар
 Иштеп, јаркынду кожондоп јүргүлейт.
 Күүктер эткен чечектү јастар
 Күзүнгилеп оморды сүгүндирип өткүлейт
 Кандый ла ишти өмө-јөплө
 Өөн-бөкөн јогынан бүдүрет.
 Кату, кара санааны јуутпай,
 Карузышты, сүүшти бийик көдүрет.
 Түбекке түшкенге болужы једер,
 Кижизек күүни бийик, јаан.
 Айткан сөскө ак-чек бүдер,
 Олордо кылык јок јаман.
 Амыр-энчү, нак јадып,
 Азыраган малы өңжип өзөт.
 Ак сүтле чайын кадып,
 Аңылу башка јүрүм төзөйт.
 Эртен турадан энирге јетире
 Јаланда омордын кожоны угулат.
 Кокыр, куучын, јардак каткы
 Јанында кырларга јаңыланып турат.
 Ачык-јарык, ак санаалу
 Албаты база амыр јатпай.

Керсү, төп, токыналу
Кеберин улустар жүрүмде жараткай.
Кобыларда агаштар жайканып өзүптир,
Аң-куштарла байлык эмтир.
Кутук суулары шыгырап аккылайт,
Жакшы улустар жакшы жаткылайт.
Бийик кырлардын ары жанында
Биригип жаман улустар жаткан.
Жаман улустар болгон адында
Кылык-жагдары база жаман.
Жаман улустын жадын-жүрүми
Канайып база жакшы болор.
Керишчен улустар кере түжине
Керижип, өчөжип, ондо жүргүлейт.
Айдар сөзин ажындыра сананып,
Ажанып алала, аңдыжып тургулайт.
Эртен тура жолдо тушташса,
Эзен-амырын озор сурашпас.
Сен андый, сен мындый деп,
Эки бойы эптежип жарашпас.
Согушчан улус арагы ичип,
Көзи-бажын жара согужат.
Бой-бойларынын жолун кечип,
Каны-жини төгүлип жүргүлейт.
Согушчан улустын жүстери солжыр,
Тумчук-жаагы омырылып калган.
Жадын-жүрүми озордын жалжыр,
Кату санаага калыгып калган.
Жылбындууш улустар кижини жолукса,
Торкодый жайылып жарамзый бергилейт.
Кижиге күүнзек, жалакай болуксап,
Журегин, буурын жымжадып ийгилейт,
Жылбындууш улустар эки жүстү,
«Жылыдып» алган кижини жамандаар.
Озордын айткан сөстөри үстү,
Өрөлөп алза, өскөлөөр, кылаандаар.

Өштөгкөй улустын өкпөзи өчпөс,
Өди-бууры жарылып калтыр.
Өштөжө берзе, өчин үспес,
Үйеден үйеге истежи улалтыр.
Уурчы улустар не ле немени
Уурдап жажырып үренип калган.
Кийген кийимин, малын, үйин
Улустан уурдап, тоноп алган.
Кирелтелү жерге кирип иштегилейт,
Астамдап, артыктап аларын кичеегилейт.
Акчанын жыдына адазын саткадый,
Айга да апарза, аргалу жаткадый.
Төгүнчи улустар ондо мактанчак,
Төгүнин туттурза — жалтанчак, актанчак.
Коп жайарын коркышту сүүгилейт,
Көпчиде, көптөдө айдарын шүүгилейт.
Жаман улустын жаандары болуп,
Чүмеркек, бийиркек улустар иштептир.
Жаман керектер астабазын деп,
Жаман жонын жаманга баштаптыр.
Жаман улустар жакшы улусты
Ичи күйүп жажына өштөгөн.
Малын уурдап, өчөп, төгүндөп,
Жаманын ологго көп жетирген.
Же бир катап жакшы кижин
Жакшы санаа сананып алган,
Жаман улустын журтына барып,
Олорды жакшыга үредерге сананган.
Жаман улустар оны өштөгөн,
Тудуп алала мынайып өчөгөн:
Керишчендери керижеек деп айткан,
Согушчандары согужаак деп тапкан.
Жылбындууштары жарамзып килеген,
Көөркий неме билбес деген.
Кысканчак улустар айлына апарган,
Кере түжине мынайып кыйнаган;

Суу сураза, сузуп бербес,
Танкы сураза, кылчас этпес,
Ары көрүп ажанып отурар,
Андый неме жок деп айдар.
Уурчы улустар оны тоногон,
Согушчандары соодоп токтогон.
— Неге иженип бери келген,
Меен чий — деп истешкен.
— Кемге карузып, кемди килеген,
Жүрөр күүнүн жок по — дешкен.
— Яга согуп салдыс — деп,
Жылым кайанын бажына экелген.
Терен кууралдын түби дөөн мендеп,
Макатыгылап чачып ийген.
Жакшы кижини билинип келзе,
Калын жегеске көмүлүп калтыр.
Коо чибилердин койу будактары
Коркышту өлүмнөн корулап алтыр.
Кайыр кайалар бийикте көрүнөт,
Устинде кичинек тегери көгөрөт.
Жанында суучак шоркырап агат,
Жалакай кижини жунунып алат.
Терен кууралдын телик түбинен
Телкемге чыгар арга жок.
Куу агаштын ээн бажында
Кускун кууктайт кижиге соок.
Туйук айалга оны кыстап,
Тумантык санаа бүркөп келди.
Эди-сөөгү эмди сыстап,
Эбин таппай уйуктап калды.
Уйуктап жатса, түш жеринде
Эңчейген эмеген базып келди.
Эмискектү канза оозында.
— Жакшы ба, каруу уулым — деди.
— Жаман улустар сени кыйнап,
Тамынын түби дөөн чачып ийтир.

Сен олардын алдына жайнап
Турбаган учун болужайын — деди. —
Эртен тура көксинди кенгидип,
Кайаларды торгылта мынайып кыйгыр:

«Ижен! Тартыш! Бүт! Иштен!»
Багынбас баатыр ийденди кычыр.
Сөстөрдү бүдүмжилү айдар керек,
Ол тушта арганы сен табарың.

Сениң жүрегин тирү жүрек,
Иженип турум мени угарың.

Кижин уйкудан ойгонып келзе,
Таң шыгырап адып калтыр.
Күнниң күмүш чокторы дезе
Күрее таштарга тийип салтыр.

— Сан башка түш көрдүм — деп,
Сан өрө көрүп, кижин сананат.

Ижен, тартыш, бүт, иштен деп
Сөстөр айткан деп эс алынат.

Кайкамчылу неме — туйук айалгада
Бийик сөстөрдү канайып айдарым.

Кыйгырып ийзем, жылым кайаларга
Уним торгылар, жагыскан артарым.

Кемге иженер?

Кемле тартыжар?

Неге бүдөр?

Нени иштеер?

Мынайып сананала, өрө туруп,
Кайалардын кыптарын шиндей берди.

Калганчы күчиле үнин куруп,
Тымыкты бузуп, кыйгырып ийди:

— Ижен! Тартыш! Бүт! Иште-ен!

«Иште-ен! Иште-ен! Иште-ен! Иште-ен!» — деп,
Омок кыйгы кайаларга торгылды.

Онын учуры жүрегине томылды.

Ол ло өйдө онын алдына

Изү курсактар тура берди.

Семис аннын эдинин жыдына
Сүрекей сүгүнип үстелди эрди.
Кижн тойо ажанып алала,
Кирип јадар јапаш јазады.
Ажанып алар арга бар да,
Айалганы шүүп тыгыды базыды.
Ай чыгарда, аякча тегерини
Ајыктап, кижн көрүлерге көмүлет.
Анда айдын тегеринин түбинде
Сок ло јангыс јылдыс көрүнет.
Көрүп отурза, көөркий јылдызак
Јүзүн өгдөлип күйүп турат:
Көк, чанкыр, кыскылтым, ак.
Кезикте көнжип чоктый кызарат.
Кижн јылдысты ајыктап отурза,
Ижемјизи көптөп тургандый болот.
Орчылангнын түбинде омок јылдызак
Ого ийде кошкондый бодолот.
Қарануй түнде тамынын түбинен
Қарын јылдызак көрүнгени јакшы.
Кижинин амадузын, көзинин чоғын
Јаркындап јарыт, ого тапчы.
Јангыс та болзо, јаркынду јылдыс
Қарануй түнде качашпай күйзин.
Кижинин санаа-күйүннн јарыдып,
Ыраакта-ыраакта чоктолып турзын.
Јылдысты көрүп түн кирерде,
Кижн амырап уйуктап калды.
Таң адарда ойгонып келеле,
Амадузын айдып ажанып алды.
Кенейте не де шылырт этти,
Кижинин јүреги чочыду кести.
Көрзө — узун, кара јылан...
Кижинин үниле мынайып айткан:
— Јакшы ба, јалакай, јакшы кижн?
— Јакшы, јескимчилү шилемир — деп,

Кижн айдып, жүрегі чочыды,
Кара жыланнан каран коркыды.
Будакла согорго болунбады,
Эрмегін укса кайдар деп сананды.
— Иженерин, тартыжарын, бүдерин жок,
Сен мында ла туйукталып өлөрін,
Эм тургуза сен тойу-ток,
Же айткан сөстөрүмди көрөрүн. —
Жылан жыраанын төзінөн чыгып,
Жалбак таштын үстине жатты,
Күннүн чогына күрүм жылынып,
Күүн-күч жок мынайып айтты:
— Сен меннен коркыба, кижн,
Сеге мен жаман этпезим.
Кекенбе меге, керсү кижн,
Мен октолзом, түңей жетпезин.
Ох, күннүн чогы эки күн тийбеген,
Эмеш жылынып алза кайдар.
Сенин мындый тенегинди билбегем,
Тенек ле эмтирин — кижн кайкаар.
Кайыр, бийик кайаларды көрүп,
Канайып мынан чыгарга турун.
Жүүлгек немедий жүрегін көөрөп,
Ижен, тартыш, иштен дейдин.
Ха-ха-ха, каткым келди,
Канайып бого каткырбас — деди. —
Та неге иженип турган кижн?
Кайда сенин эткен ижин? —
Кижн жыланнын айтканын угуп,
Санааркажы көптөп турганын сести.
Туйук санаалар жүрегінде соктугып,
Сүрин бийик кайалар басты.
Кууралдын түбин шиндеп турала,
Алмыс малта таап алды.
Ару суудан ичип алала,
Малтазын арутап жанына салды.

Кичинек табынтыга кижн сүгүнет,
Суучактын јарадын ајарып көрөт.
База неме табылар болор бо?
Айса јүрегине чөкөмјн толор бо?
Көрзө, төгөзөктн чике төбөзнде
Јараш чечегеш өзүп јадыры.
Онын јажыл јалбрагынын төзнде
Тосток чалынак суркурап отуры.
Чечекти көрөлө, кижн сүгүннп,
Јанына јазап отурып алды.
Ол чечектн өгнннн јаражын!
Онон сүрлүзнн кем де көрбөгөн.
Кижн чечектн јаражын кайкап,
Јанына удаган унчукпай отурат.
Чечегеш эзннге бажын јайкап,
Онын килемјзнн көптөднп турат.
— Терен кууралдын тегернк түбнде
Чечегеш мннн ченнмдн кнйднрдн.
Јажыл төгөзөктн чике төбөзнде
Јаркннду кеберн санаамдн јеннлттн — деп,
Кижн турала, кайала ченежнп,
Талайып келеле, малтала чапты.
Малта тынк, от јалт,
Эмеш јымжак јердн тапты.
Малтала кайаны чокый бердн,
Сызылып чыкты онын терн.
Ижен, тартыш, бүт, иштен,
Иштен, иштен, иштен, иштен.
Күн тал-түшке јууктады,
Кижн бууныгып кунукпадаы.
Ижемјн јүрегине үрен чачты,
Ийдези кожулып јол ачты.
Ару суучакка јунунарга келет,
Чечегеш јайканып удурә эннлет.
Ајыктап турза, кичннек чечегеш
Байазынан јараш болуп калтыр.

Јүзүн өңдөлип күнге керилип,
Кееркемјип жүрегине там јараптыр.
Айдар сөстөрүн бүдүмјилү айдып,
Кижн амырап, ажанып алды.
Алмыс малтазы кайага кайдыгып,
Баштапкы текпишти бүдүрнп салды.
Суучакка барып јунунып алат,
Чечегежнн јалакай сыймап турат.
«Чечек, јараш чечегеш,
Қару, кайран чечегеш.
Кату туйук өйлөрдө
Қарузыш берген чечегеш» — деп,
Кижн кожондоп, текпиш јазайт,
Јүрүмнннн јолын јүткип узайт.
Экинчн текпиштиннн сомы көрүнет,
Кижн там ла сүгүнет.
Ол учында арыј бердн,
Қара јыланды јескнннп көрдн.
Јырааныннн төзінде бажы кыймыктайт,
Шылырап, шымырап мынайып куучындайт:
«Ш-ш-ш, тегнн калас иш-ш,
Ш-ш-ш, тегнн калас иш-ш.
Қал кижн кайаны улдаба,
Кайаныннн кайырын, бийгннн ундыба.
Қайткан кижн сен, нөкөр,
Қара бажынды көдүрнп көр.
Қайа бийик, бийик, бийик,
Ол кайага малтаннн тнннп,
Өдүмнн астап өтпөзиреп калар,
Экнн колынн арып талар.
Ш-ш-ш, тегнн калас иш-ш,
Ш-ш-ш, тегнн калас иш-ш».
Кижн бажын көдүрнп көрзө,
Чын ла кайа сүрекеј бийик.
Эреннс санаа жүрегнн базат,
Чала чөкөннп суу сузат.

Жунунып алала, чечегешке келзе,
Чечегештин өни кубакай немедий.
Та күн ажарда чечегеш кубулган,
Кунукчылду немедий жайканып турган.
— Жакшы кон, жараш чечегеш,
Жалакай күүнине эмди сен эш — деп,
Кижиге айдып, жапажына ууланды,
Омогын жылытпай отуруп ажанды.
Эгир кирерде тегеринин түбинде
Ол ло жылдыс суркурап күйет.
Жүзүн өгдөлип бийикте, бийикте
Жүрек соккондой типилдеп турат.
— Эзен бе, сок жагыс жылдызым,
Сокор түнде ырызым!
Қарагуйда көзимниң чогы сен,
Сеге амадап карузыйдым мен.
Сеге көрзөм бүдүмжим көптөйт,
Кунугым астап, күүним өчпөйт — деп,
Кижиге жылдыска шымырап айдат,
Жылдызы онын өчпөзө кайдат.
Орчыланды өткүрө көргөн жылдыс
Ол кижиге та не жараган?
Типилдеп, кубулып күйген жылдыс
Оны үстинен ойноп караган.
Үстинде жылдысты ажыктап турала,
Үргүлөп кижиге уйуктап калды.
Эртезинде алмыс малтазын алала,
Экинчи текпишти жазап салды.
Күүни жеңилип суучакка келерде,
Чечегеш ойто ло жаранып калган.
Онын бажын сыймап ийерде,
Сур чалынак жер дөбөн калыган.
Арыган кижиге ажанып отурарда,
Жыраадан жылан жылып чыкты.
Жалбак таштын үстине жадып,
Жаман үнденип ол унчукты:

— Јакшы ба, јалку эмес кижиге? —
Агара берди алдында тижиге.
— Јакшы, шилемир, јескимчилү көрмөс,
Тосток шили тумантык эки көс.
Эмди нени айдарга чыктың?
Мениң чечегимди чагып салдың.
Ол тушта бажынды балбара чабарым,
Эр адымда арганы табарым. —
Онойуп кижиге каруузын берди,
Жыланның айтканын тыгдап укты:
«Сен јымжак јерге учурап,
Эки текпишти эдип алдың.
Мынан ары арып, чучурап,
Чой кайада чорлоп калдың.
Кайа бийик, кату, кату,
Канча текпиш эдер керек.
Сен эмди канча јашту?
Карып калдың сен, тенек.
Сен јангыс ла курсакка болуп,
Тырмактанып турган төгүн бө?
Түни-түжиге малтанды солып,
Канча да какпыжа, кайа түгенбес.
Ш-ш-ш, тегин калас иш-ш,
Ш-ш-ш, тегин калас иш-ш».
Кижиге ачынып, кайаның үстинде
Кара јыланга малтазын көдүрди.
Жылан јылбырт эдип калды,
Јалбак таштын алдына јажынды.
Кижиге токынап отура берди,
Жылан бажын чыгарып келди:
— Сениң чечегинге мен тийбезим,
Је ол түнгей ле чалдыгып калар.
Ол чечектин јаражын, керезин
Оңдоп турбай, былар — деди.
Тосток шили көстөрин јумбай,
Жылан кижиге тоомјылу көрди.

— Ижинг сенин ылтам жылбай,
Сени чөкөдөр, көрөринг — деди.
— Сен меге тилинги уштыба,
Айткан сөстөрүмди угуп ундыба,
Чечегиме тижинг тийген соңында
Чечкелеп саларым сени мында. —
Онойып айдып ол кижини
Жараш чечекти, эрке сыймады.
Учы-түбү жок онын ижини
Чечегин кереестеп жүреги сыстады.
Туруп кайаны чакпыжай берди,
Турушкыр малтазы өтпөзөп турды.
Учинчи текпишти үч күнге жазады,
Эрчимдү иш эмеш узады.
Онойып кижини та канча күн иштеген;
Канча текпишти жазап иженген.
Же бир күн малтазы тыгынбаган,
Кайа торбызып кыпталбаган.
Сүрекей кату жер учураган,
Кижини терлеп учында чучураган.
Өдөтөн жер эмди де узак,
Бууп тургандый кижини тузак.
Тыныжы онын кыскарып турат,
Там үстине жааш урат.
Эдетен ижинен кижини чөкөндү,
Арга жокто жыланды өткөндү:
«Ш-ш-ш, тегин калас иш-ш».
Жылан жылып чыгып келди:
— Мен сеге не деген эдим,
Сен меге бүтпеген жокпон.
Мокорып калды кату малтан.
Мынан чыгар арган жок,
Ижемжинг сенин эмди коң.
Өлбөс неме бар эмеш пе?
Өлөң, жылдыс, жегес те
Ончозы өлүп, өчүп калат.

Онын айтканынан чөкөмжи угулат.
Кижн санааркап кунугып отурат.
Жааш тымырап урат, урат.
Кайылып барат калганчы арга.
Эгирде кижн ажанып аларга
Ижен, тартыш, бүт, иштен деп,
Айдар да күүнн жок болды.
Амадузы астап жоголды.
Тегерик тегериде кара булуттар
Кабагын түүп жаап ла жат.
Эгирде жылдызы көрүнбеди,
Кижн иженип сүгүнбеди.
Ажанбай, улаарып уйуктап калды.
Малтазын, ижин ундып салды.
Таг адарда ойгонып келерде,
Ол ло бойы жааш жаайт.
Бойында бүдүмжи жоголгонын билеле,
Ижен, тартыш деп ол айтпайт.
Чечегештин жанына базып келгежин,
Чечеги онуп, чалдыгып калтыр.
Ченешкен шилемир-жылан кетежип,
Жыраанын төзинен чыгып келтир.
— Чечегинге, калак, мен тийбегем,
Чечегин онуп чалдыгып калды:
Ондый болор деп бойым да билбегем.
Шилемир коркып, кайра бурылды.
Кижн жыланды бурулабады,
Чечектин жанына отурып ыйлады.
— Чечегим жаман неме белгелейт,
Менде жүрүм жок эмтир — дейт.
Чалдыга берген чечекке комыдап,
Колыла жалакай сыймап турат.
Жажын арчып, жагыскап отурат,
Жааш тымырап урат, урат.
Онойып экинчи эгир кирди,
Кижн тегеринн шиндеп көрди.

413755

Ыраакта жылдыс ого көрүнбейт,
Ийдези кожулып жүреги сүгүнбейт.
Каран базырыныгып тун өтти,
Туйук айалга там чөкөттү.
Жаашту тенери жарып айаспайт,
Ижен, тартыш деп кижн айтпайт.
Аштап та турганын ол билбейт,
Санаазына малта, иш кирбейт.
Чечектин жанына базып келзе,
Чечегеш торт чалдыгып калтыр.
Койу жыраанын төзинен дезе
Жыланнын бажы көрүнип келтир.
— Чечегежим менин чалдыгып калган,
Шилемир сенин салтарың жеткен.
— Чечек сеннен күчин алган,
Ого сенин жаманын жеткен — деп,
Жылан удур кериже берди.
— Сен бойыңа бойың бүтпейдин,
Онын учун чөкөп жүлтейдин.
Чечекти база курт жиди не,
Айса сооктор једип келди не,
Сенин де жүрегинди курт кемирет,
Бүткүл ижемјинди ол јемирет.
Мен сего не деген эдим,
Сен ол тушта бүтпеген бедин.
Ижен, тартыш, бүт, иштен...
Ха-ха-ха ш-ш-ш, ш-ш-ш.
Эмди көөрө, эмди ийделен. —
Қара жылан сүгүнип каткырат,
Кижн оны согуп јастырат.
Жылан ойто ло жылыып калды,
Кижн јыланды сакып алды.
Кестенкей шилемир бажын чыгарбайт,
Кижн омы сакып чыдабайт.
Ойто ло соок јапажына келди,
Учинчи тун үстүндө койылды

Горно-Алтайская областная
библиотека

17

им. М. И. Саптына

Тенериде булуттар калын, кара,
 Чокту жылдызы ого көрүнбейт,
 Ыраак жокто жыланду жыраа,
 Кижиги жыланның сөзине бүтпейт.
 Айса болзо чагарга келер,
 Шилемир кижиле кетежиң билер.
 Кижиги уйуктабай, каруулданып отурат,
 Телекейди, тенерини түн одырат.
 Тенерини жалкын чалый согот,
 Кайалардын бажыла кадай базат.
 Күкүрт күзүрөп тенериде адылат,
 Кижинин санаазында кайалар жарылат.
 Жалкын-күкүрт токтой берерде,
 Кижиги үргүлөп уйуктай берди.
 Карган таныш эмеген келер деп,
 Каран санааркап сеспеди.
 Түш жеринде карган эмеген:
 — Жакшы ба, каруу уулым — деди.
 Жанына онын базып келеле,
 — Жаан сөстөрдиги ундыдын — деди.
 — Качайып та мен албаданзам,
 Качан да мынан чыгып болбозым.
 Жүрегимле жүткип амадагам,
 Жүткүүлим менин ол болзын — деп,
 Кижиги чөкөп колын жаныйт.
 Карган эмеген катап жакыйт:
 — Бойыңла тартыш, бойыңа ижен,
 Жүрегинге бүт, иштен, иштен.
 Бүгүн таң жарып атса,
 Чечектин жалбрагында чалын жатса,
 Оны чебер алаканыңа түжүр,
 Тилиңле амтандап суузынып ажыр. —
 Карган эмеген жылыып калды.
 Кижиги уйкудаң ойгоңоң келди.
 Таң бозорып жарып келтир,
 Устинде тенери айазып калтыр.

Ыраакта, ыраакта жылдызы күйет,
Жүзүн өңдөлип чогын ийет.
— Ыраакта, ыраакта сок жангыс жылдызым,
Сен менин сакыган ырызым — деп,
Кижн шымырап жүреги согулды,
Онын ижемјизи, ийдези кожулды.
Жүзүн өңдөлип көрүнген жылдыс
Жүрегин онын тогынадып салды.
Жолын көргүзип, жоболын астадып,
Таг жарыырада жылыйып калды.
Чечектин јанына базып келерде,
Чечеги ойто ло сүрекеј јараш.
Карганактын айтканы сагыжына кирерде,
Кижн иженет, кижн јаш.
Чечектин койнында мызылдаган чалынды
Чеберлеп алаканына түжүрп алды.
Устинде күмүш күн чалыды,
Кижн чалынды амтандап амзады.
Чалын сүрекеј амтанду эмтир,
Чагы-күчн көптөй бертир.
Экинчн чалынла малтазын сүртти,
Эгмек кайаларды ајыктап көрди.
Малтазы эмдн мокорбос, сынбас,
Кату мизине кайа да тыгынбас.
— Ижен! Тартыш! Бүт! Иште-е-ен! — деп,
Ийделү үниле кижн кыйгырды.
«Иште-ен! Иште-ен! Иште-ен! Иште-ен!»
Торгыла бердн кайаларга шыгырты.
Алтай ады онын Амаду,
Ажанган курсагы аннын эдн.
Жүрүмн, салымы жүрегинен камаанду,
Кайаны катап ла кемире бердн.
Ойдык текпишти капшай бүдүрет,
Суузаза, суучак јаар жүгүрет.
Јаратта чечеги өгжип јаранат,
Јайылат онын јанында аромат.

Тосток чалынды амтандап амзайт,
Күчи көптөп, жолун жазайт.
Энирде бийикте жылдызы суркурайт,
Жанында жаркынду суучак шоркырайт.
Кара жылан катап көрүнбейт,
Кату каткызы онын угулбайт.
Кижин калганчы текпишти жазады,
Жылан чечекти чагарга жазанды.
Сары короны тижинен төгүлүп,
Устинде телеген учканын көрбөйт.
Кара тери мандайынан сызылып,
Тамыдан чыгып, кижин көрбөйт.
Кенейте телеген ачу кыйгырып,
Жыланнын бажын ойго чокуды.
Кара шулмустан көдүрүп шунуду.
Амадунын жүреги согулып чочыды.
Кууралдын түбине бачымдап түжет,
Чечегежин, көрөргө Амаду жүгүрөт.
Чечегеш энгилеп эзинге жайканат,
Жүзүн өңдөлип там жаранат.
«Чечек, жараш чечегеш,
Кару, сүүгөн чечегеш,
Кату туйук өйлөрдө
Карузып жүргөм, чечегеш» — деп,
Кижин чечекти жалакай сыймады,
Жанына онын жакып ыйлады.
Чечегеш кенейте кыс болуп кубулат,
Онын айткан сөстөрү угулат:
— Мени кара шулмустан экелген,
Тебе берди оны телеген.
Чечек эдип кубултып койгон,
Канымда сеге карузыш ойногон.
Сүүжинге мени эргизип салдын,
Жылу тыныжынга тиргизип алдын.
Жанына сеге эш болорум,
Карузыш болуп каныга толорум. —

Кыстын кебери сүрекей жараш,
Сыны коо кулузындый, ээлгир.
Айткан сөстөри Амадуга жарайт,
Эш болуп экү журтайтан эмтир.
Адым менин. Чечек деп айдат,
Амадузы оlorдын өчпөзө кайдат.
Экү јединижип јүрүмле барадат,
Јакшы улустар оlorды јарадат.
Устинде јаан күн тийет,
Јаман улустын ичтери күйет.

Горно-Алтайск, февраль, 1980 жыл.

ЖУРУМЛЕ ЖАКШЫЛАШКАНЫ

Жүрүмде мен чымалыдый
болгом, курттый качан да
болбогом.

Тышкары карануй, тышкары тун,
Көзнөктөн карайт көгөлтирим түдүн.
Көстөрүн жумбайт Айдынга бүгүн,
Эмчилердин айтканы айса төгүн?
Коштой орында эмегени тынат,
Айдынга ачу санаалар сананат.
Ак-жарыкта эмди удаган жүрбезим,
Айды, күнди, албатыны көрбөзим.
Мынайып сананза, онын жүреги
Тыдынып, тыгыскып, сыстай берет.
Ондый болзо менин керегим
Коомой эмтир деп санаалар эрейт.
Тудунып эмди канайып тудунар,
Жүреги онын түнгөй тыдынар.
Айдынга орында араайын анданат,
Бadyшпас санаага бажы айланат.
Эмденип жазылар арга жокто
Эбирип, бого келбес эмтирим.
Ишке тартынып, күчимди беринип,
Эмчилерге мен орой келтирим.
Айалга туйук, айалга башка,
Амырап жүрбезим тайга-ташка.

Кеен Алтайда күүктер эдер,
Кемнинг болужы меге једер?
Айдыганын көксинде санаалар көйлөйт,
Айдыганын өзөгин озор өйкөйт.
Сагыжы, карануйлап тура жүгүрет,
Тоқынап аларга танкы күйдүрет.
Танкынын ыжын терен тартынып,
Мандайынан онын тер сызылды.
Јүреги түрген, түрген согулат,
Өлүм, өлүм деп санаа торгылат.
Эмегени сергелен ойгонып келди,
Қараңуй кыпта от јалт этти.
Улус конор турада ээн, тымык,
Тымык, тымык, тымык, тымык.
Айдынга орында отурат унчукпай,
Эмегени удур көрөт чочынкай:
— Айдынга, сен канайып турун?
— Торкочы, мен өлөтөн турум.
— Айдынга, сен, калак, анайтпа.
— Торкочы, артык сөстөр айтпа.
Эмеген-өбөгөн унчукпай отурат,
Тышкары оромдо јарыткыш јалтырайт.
Эбире тымык, эбире тун,
Қанайып уйуктаар Айдынга бүгүн?
Айдынга көстөрин јумуп болбойт.
Онын жүрегин туйуксыш толгойт.
Айдыганын көксинде санаалар өдүм,
Алдында сакыганы эрте өлүм.
Айдыганын жүрегинде санаалар бороон,
Өлзө кунукпас албаты, ороон.
Балдары өскүзиреп ыйлажып артар,
Олорды өрө кем тартар?..
О, жүрүм! Јүрүм! Јүрүм!
Бүгүн жүрүм, эртен өлүм.
О, салым! Салым! Салым!
Кату салым — кайра алым.

Таг атса ла, күнчыгышта күн
Жаркынду канадын јайып ийер,
Ак булуттар ары јанынаг
Ару, јылу чогы тийер.
Жаркынга кымынган ырысту улустын
Жардак каткызы оромго торгылар.
Јиит уулдын, јараш кыстын
Јүрегине ырыс, сүүмји томылар.
Күннинг чогы төгүлген оромдо
Күмүш агаштар күнге јайканар,
Албатызы јайым улу ороондо
Јүрүм улустын јүрегин кайкадар.
Көп јылдысту тегери алдында
Јүрүм кемге јажыдын ачар?
Тенистий толголып, толкузы анданып,
Кемди јаратка чыгара чачар?
Жарым тынду јаратта јаткан
Кижиге сүрлү кожондор угулар.
Јакшы болзын, јакшы болзын деп,
Јаантайын кем де комыдап турар.
Кубулгазын јүрүм бойына тартып,
Ыйлап, каткырып, калактап јадар.
Кем де јаныскан јаратта артып,
Кестени өлүмге кетедип јайнаар.
— О, улустар, јүрерге турум — деп
Қыйгырган кижини кем де укпас.
— Турум, турум, турум, турум — деп
Јаныланып калар, јүрек атпас.
Эмди канайып эбин табар деп,
Эреен санаага јүрек сыстаар,
Эбире тымык, ээн, ээн,
Эр кижини санаа кыстаар.
Түбегин онын улус ондобос,
Олор ого неме јондобос.
Болужар арга јогын көргүзер,
Улустын јүрегин не эргизер?

Энезинин кеберин эске алып,
Айдынга араайын уйуктап калды.
Энезинин көстөри көзине көрүнип,
Бараксан бойың экпеп салды.
Тышкары түн, таңары жуук,
Тынчу кыпта тымык, кунук,
Торкочы улаарып каран бастыгат,
Санаазы, жүреги, жүрүми астыгат.
Түш жеринде, бир көргөжин,
Айдынга энезинин айлында отуры.
Өлүп калган кайын энези
Торкочыны бозогодон сүрген болтыры.
— Торкочы, бого не келген?
Сенин келеринди мен билгем.
Келдим, калак, айылга кирбе,
Балдарыңа капшай жан, же бе.
Айдынга уулым жанып келди,
Акыр, ого чай азайын.
Женил эмес жолун өткөн
Уулымның, амыраар төжөгүн жазаыйн.
Күн ашкалакта капшай жан,
Күүнүң тартылып кайра көрбө.
Жүзүңде сенин бу не кан?
Жүрүмде бойың кунугып жүрбө. —
Торкочы жанарга базып ийерде,
Айдынганың өткүн кожоңы угулды.
Айткан сөстөри угулып-угулбай,
Айландыра турган кырларга торгылды.
Кандый да табыш... Шан-ман...
Торкочы уйкудан ойгонып келди.
Адып калтыр жайгы таң,
Жүрегине көргөн түш эбелди.
Айдынганың кебери арык, куу,
Амырап уйуктайт, терен тынат.
Табыш этпеске столды кууп,
Торкочы түжин кайкап сананат.

Толготкон санаалар Торкочыны апарат,
Торкочы болгобой столго табарат.

Айдынга көстөрүн ачып ийди,
Жүзине күннинг чогы тийди.
Торкочыла кожо ажанып алды,
Улустар ырысту деп сананып калды.
Женил жорыкту машинага отурып,
Жерин көстөп жүрүп ийди.
Город жердин коо теректери
Колдорун жаныйт, жакшы болзын.
Жоболго бастыра жондонбос кижинин
Жорыгы, жолы женил болзын.
Тротуар жолдордо токылдап баскан
Городтын улустары амыр жатсын.
Күнге сүгүнип күлүмзиренген жийиттердин
Кебери жүрегинде жажына артсын.
Машинанын тергендери асфальтла шуулайт,
Отурган улустын куучыны угулбайт.
Чуйдын жолы удура учат,
Айдынгага токыналу санаалар ачат.
Жалтыраган жаңы «Жигули» машина —
Лыгнай ла Шаңкай эдинген «ат».
Айдынганын оорузы жазылбас дежерде,
Олордын бачымдап келгени жарт.
«Жигули» машинаны садып аларга
Аказы Айдынга болушкан эмей.
Темирингле мантадарга үредерин деп,
Тегине айткан, канайдар, темей.
Чуйдын жолыла канча катап
Айдынга жорыктап шунуган эди.
Жийит тужында жүреги амадап,
Жүрүмди көрөргө көдүрилген эди.
Ыраакта, ыраакта жараш городтор
Жаркыныла оны бойына тарткан.
Жүзүн өңдөлип күйген оттор

Жүрегинде онын жажына арткан.
Темир вокзалда паровозтын кыйгызы
Тенериге жетире торгылган эди.
Деремнеден келген күдүчинин уулы
Институтты таштаган, бурулу беги.
Жанып келеле энезине болужып,
Оңылу бажында эчкилер кабырган.
— Уренип болбой жанып келген,
Уредү болор — деп, энези адылган.
— Бийик үредүлү билгирлү болзын деп,
Бир ийнекти өлтүрүп саткам.
Жаан үредүлү жамылу болзын деп,
Жакшы үрен деп жакып айткам.
Уулымнын жүрүми жеңил болор деп,
Кижиге айтпай сананып жүрөтөм.
Улустын ортозында тоомжулу болор деп
Иженип турзам — деп, энези түкүргөн.
Айдыга энезинин арбыжын угуп,
Очоктын жанында унчукпай отурган.
Энезин оңдоп, ичинде кунугып,
Жүреги каран сыстап турган.
Город жерде эптешпедим деп,
Энезине эмди канайып айдар.
Кобы жерде кой кабырып
Жүрзе артык деп айтса кайдар.
Энези эмеш арбанып турала,
Учында жүреги жабызай берген.
Город жерге жарабаган болзон,
Эчкилер кабырып жүргейин деген.
Уредип канча айткан эдим,
Уренип сен болбойтон эмтирин.
Жүрегин малга тартынган болзо,
Жүрүмис коштой өдөр деген.
Жиит тужын эске алза,
Черүде жүргени санаазына кирет.
Торкочынын журугу төш карманда

Жалакай көстөри жажытту көрөт.
Күн туулган күнчыгыш таладан
Күнерик Алтайга письмолор келетен.
Жалакай письмолорды Торкочы кычырып,
Жүреги сүгүнип сакып жүретен.
Жанып келеле, Торкочыла кожо
Чечектү кобыда јединижип баскан.
Үч жылга сакыган Торкочы
Айдыганын жүрегин амтанду јаскан.
Кырлардар арјанда, кобылар ичинде
Олордын сүүжи көстөрдөн туура.
Чечектейле келзе, оморды сакыыр
Тайгалар колтыгында турлуда тура.
Айдыганын жүреги, Айдыганын жүрүми
Агаш-ташла, Алтайыла бириккен.
Анаар-мынаар јорыктап жүргенде,
Ак малына жүреги тартылган.
Торкодый кылыкту болбогон до болзо,
Торкочыга сүрекей карузып жүрген.
Ачынып та турза, адылып та турза,
Јарбынарын, јалынарын ол билбеген.
Санаазына кирет: экинчи балазын
Торкочы Айдында турлуда тапкан.
Айдына жагыскан анканы азып,
Айланыжып турарда, ач-үрен багырган.
Торкочынын сагыжы јалт эдип калгандый,
Айдыганын жүреги типилдеп тургандый.
Јагы кижии ак-јарыкка чыккан,
Алаатыган Айдынага Торкочы унчуккан:
— Не турун, киндигин кайчыла кес,
Эр улустар эш-неме билбес.
— Кыс па, уул ба? — деп, Торкочы сураган,
Уул деп Айдына јарыган.
Јаш эт Торкочынын јаагы јайылган,
Жүрүмге жагы кижии кожулган.

Айдынга ичинде күлүмзиренип ийеле,
Ажыктанып көрзө, Себи жууктайт.
Айдыганын санаазын, салымын билелө,
Бажы салактап Торкочы уйуктайт.
Айдынга туйкайын Торкочынын кеберин
Ажыктап көрзө, чийүлөр көп,
Айлында балдарын кичеерин, килеерин
Торкочы билер, Торкочы төп.
Саамайында чачтар бирден кажайып,
Сабарлары корсок күчтү деп билдирет.
Мандайбында кичинең сорбы кылайып,
Чырайы кеберкек, чыгдый деп көрүнөт.
Себинин ажызында машина токтоп,
Серүүн эзин улусты сергетти.
Айдыганын санаазын билдиртпей оңдоп,
Алтай улустар амыраар дешти.
Себинин үстинде апагаш булуттар
Кыймык жогынан тургулап калган.
Себинин бажында жажыл мөштөр
Эзинге араай сыймадып турган.
Алтайдын ажызында коңыр күүктер
Жарыш эдижип жыгкылдап турган.
Чалынга јунунган жүзүн чечектер
Күннин чогыла арчынып алган.
Онын учун чечектер сүрекей жараш,
Жаркынду тенери сүрекей чагкыр.
Бийикте булуттар сүрекей апагаш,
Чечектеген телекей сүрекей кеен.
Айдынга араай өлөңгө отуруп
Күүктердин үнин тыгдап турган.
Жанында өскөн чечекти үзүп,
Жазап оны ажыктап отурган.
Чечектердин ортозында өскөн кижин
Чечекке өскө көзиле көргөн.
Чечек деп неме мындый жараш деп
Билбей жүргөм деп шымырап ийген.

Өлөннинг ортозын ајыктап отурза,
Јаан куртты чымалы сүүртейт,
Чичке буттарыла чиренип, тайанып,
Чирик јадыктын өзөгине кептейт.
— Јүрүмде мен чымалыдый болгом — деп,
Айдыгада санаа сурт этти.
— Чымалыдый болгом, курттый болбогом —
Кем де ајыктап турганын сести.
Чын, Айдыга чымалыдый иштеңкей,
Колододо болзо мөтчи адару.
Иштеңкей, кичеенкей, килеңкей болгон,
Ижинин учуры онын агару.

Јылымзу суудан ичкилеп алала,
Јорыкчылар јолло көнүгип ийдилер.
Бүгүн Акташка једип амырайла,
Эртен Улаган дөөн атанар дештилер.
Себинин бажында кангыл мөштөр
Қарыгып каран үшкүрип ийгендий.
Айдыганын кийнинде арткан кырлар
Тумантып, арчуулла јанып тургандый.
Јакшы болзын, чылабай једигер деп,
Агаштар бөкөйип јайканып калгандый.
Қажы ла кучкаш канадын јайып,
Јакшы болзын деп кожондон айткандый.
Ак-јарыктын абына туттурып,
Айдыга арыйла уйуктап калды.
Қадын ичинде маралдар чечектеп,
Қакшаган кырларга какталып калтыр.
Јодролор чечектейт, јодролор апагаш,
Јолын олордын үрүстеп салтыр.
Јеезелеген аркада јенестер өңжип,
Јер жүрүмле тынып јатты.
Қайанын кыбынан қайынаш өзүп,
Јажарып турганын Айдыга јаратты.

Жүрүмнүн тазылы бек ле эмтир деп,
Жүреги онын сөзип калды.
Карыгып каран санаага бакпаска
Өткөн жүрүмүн эске алды.
Айдыга сананат, эс алынат,
Алды жанында Кадын анданат...

Жүрүмге кандый салтарым жеткен?
Жүрүмде жакшы нени эткем?
Кадаарлу соок жастар болгон,
Кышкыда калажырап, соокко тонгон.
Же Айдыга ак-чек чыдагкай кижини,
Кичеегени, сананганы бойынын ижини.
Өткөн тажыган, кажарган каскан,
Жүрүм кезикте жүрегине баскан.
Кабырып жаткан малын кичееген,
Иштеген, иштеген, иштеген, иштеген.
Бойун качан да бош салбаган,
Бойума деп артыктап албаган.
Ондый улусту ороон өңжиген,
Жүректин сүгүндирип жүрүм көңжиген.
Кажарганын жылулап карбандап жүргөн,
Эчкилерин жандырып арбанып жүргөн.
Жаш уулактарды жакшы кичееген,
Жартын айтса, жалкуурбай иштеген.
Жас келгенде эчкилер төрөйтөн,
Эчикте саамчыган ийнеги мөөрөйтөн.
Уулактар өлгөндө жүреги ооройган,
Кичееген малын коротпой коройган.
Торкочыла кожо нак журтаган,
Ачу ашты ас ууртаган.
Иштин Кызыл Маанызын тагынган,
Ичин күйеген улустар табылган.
Онойуп күдүчинин магы өскөн,
Делегат болуп жер өткөн.

Москвага јетире барып келген,
Торкочыга торко плат экелген.
Ол тужында Москвада јүрерде,
Олорды «Спутник» деп ресторанга апарган,
Алтай крайдын улустары күреде
Јалтыркай залда ажанып отурган.
Столго тургускан аяк-табактын
Јаражын көрүп Айдыга кайкаган.
Хрусталь шилиде сөлүзин сууны
Эпјоксынып эмештен ичип отурган.
Јиит, јалакай официант кыс
Айдыганы айланып аламыр тажыган.
Алтынла кеелеген апагаш табакка
Амтанду, таныбас курсактар салган.
Георгиевский залда јаан киж
Јалакай уткыырда јакшызын не деер.
Айдыганын төжине орден тагарда,
Айдыга оны канайып эндеер.
Кадын ла Чуй бириккен талага
Қалганчы катап Айдыга көрөт.
Усти јанында кайыр каскакта
Уүрлү койлор отоп јүрет.

Той балкашту Чуйдын суузы
Өзөкти төмөн өктөм агат.
Чагым чыгып туру дейле,
Айдыга бажын јастыкка салат.
Улаганда таныш улусты сананып
Унчукпай ол удаган јатты.
Киж јүрүмди јангыс јүрүп јат деп,
Қулагына кем де айткандый болды.

Киж јүрүмди јангыс јүрүп јат дей,
Аракылап јүрген улустар бар.
Албатынын јолында арача болгон

Андый улустар качан астаар.
Кижн жүрүмди жагыс жүрүп жат деп,
Санаа ого до кезикте келген.
Жагыс жүрүмди жазап жүрер деп,
Айдынга кичеенген, Айдынга билген.
Иштебей кижн канайып жүрер деп,
Ичинде Айдынга сананып жүретен.
Ишке тартынып, иштеп, жүткип,
Балдарын ишке жаштан үрөткөн.
Качан бирде өлүп калзам деп,
Жүреги кезикте согула беретен.
Балдарым өскүс артып калза деп,
Торкочыны ченеер күүни келетен.
Же Торкочы иштезе, Айдынадан артпас,
Балдарына артык сөс айтпас.
Айлында жакшы күндүчи эмеген
Айдынгага болушкан, иштеген, жемеген.
Өлүм мынайып капшай келер деп,
Айдынга качан да сананбаган,
Алтан-жетен жаштуда келер деп,
Албаданып иштеп сакубаган.
Эмди көрмөс бу туру,
Өлөргө белетен деп туру.
Казыр атту оору эмтир,
Кара бажымды базар дептир.
Эзенде деп эмди айдыш жок,
Эртен, сонзын артып калган.
Өлөрдүн өлгөнчө эр адымды
Түжүрбезим деп Айдынга шүүнип алган.
Бойынын жүрүмин, салымын сананып,
Отура түжүп, танкы тартты.
«Улаганнын аймагы» деп бичикти кычырып,
Удабай Акташка једери артты.
Балдарыма жакшы ада болойын дегем,
Ончолорын бутка тургузарга иженгем.
Эмди ой башка да болзо,

Аш-курсагы иргезине де толзо.
Ада јок өзөри ачу ла эмей,
Эне јок өзөри түбекке түгей.
Айдыга иштенкей деп албаты айткан,
Айдыганын кичеенкейин Торкочы јараткан.
Нениң учун мен ондый кижиге?
Јаантайын сананганым билем, ижим.
Јүрүмде тудунып-кабынып билерим,
Мөрөйлөшсө, күдүчилерди јенип ийерим.
Јууның ойин көргөн учун ба?
Қалаштың амтанын билген учун ба?
Јууның ойинде өскөн үйелер
Эмдиги үйеден санаалу деп билдирет,
Шыралап-боролоп өскөн улустар
Қиленкей, төп, керсү деп сестирет.
Эмдиги үйени көрөр болзон,
Энезинин, адазының колын сакыйт.
Қалаштың баазын олар билбеген,
Јасқыда озыкту кандыктап жүрбеген.
Ондый да болзо Аткыр деп уулыма
Мен ичимде иженип жүредим.
Ыраак күнчыгышта черүде жүрген
Уулымын сагыжын, жүрегин биледим.
Аткыр иштенкей, адазак, шулмус,
Јаштан ала ишке таскаган.
Мал ижинде иштеген улус
Кандый кырла, тайгала баспаган.
Санаазына кирет: ол жыл Аткыр
Қышқыда үренеле, јанып келген.
Оңылу бажында тайгалар кайыр,
Энези Аткырды эчкиледип ийген.
Јаан удабай айлына Аткыр
Терлеп қалган, тынаастап кирген.
— Эчкилер кайда, таңма, акыр? — деп,
Энези уулын арбай берген.
— Эчкилер үркийле, кайдағ ашқан — деп,

Уулы жүрексиреп адазына айткан.
— Бажын јандыргам, эчкилер блаашкан,
Бөрүден үркиген бе та канайткан.
Кезик эчкилер бийик кайада
Тамынын үстинде тектир јерде.
Ол јерди јакшы билерим деп,
Айдыга бачымдаган једерге эрте.
Қырдың бажына чыгып келзе,
Эчкилер јок — мантажа бертир.
Қорқышту бийик кайада тектирден
Кезиктери калыйла, туйукталып калтыр.
Қанча эчки кайадан ашканын
Айдыга ла Аткир јартын билбес.
Ары-бери базып көргөжин,
Шүлүзиннинг истер, не де элбес...
Эчкининг ичин јара тебеле,
Эки шүлүзин јип салган.
Јууктап келген улусты көрөлө,
Јуука дөөн элбес эдип калыган.
Аткирдың курлаазына армакчы буулайла.
Адазы мөшкө чиймей тарткан.
— Ајарып тудун, уулым, тайкылдың — деп.
Армакчыны тудуп Айдыга јакыган.
Аткир тектирге түжүп аларда,
Айдыга экинчи армакчыны чачкан.
— Эмди эчкилердин мүүзинен буула,
Ажа бердин — деп, уулына айткан.
Эчкилердин мүүзинен бирден тартып,
Төртөннөң артыгын аргадап алган.
Бозом энгирде адалу-уулду
Арып-чылап, айлына јанған.

Айдыга айлында балдарын сананып,
Қара көстөри жүрегине эзелди.
Алтайдың түбинде Акташ деп јуртка
Айдыга ла Торкочы јеткилеп келди.

Улаган јаар ајыктап турза,
Улу бийик кыр көрүнөт.
Ак айаста ак туманга
Онын бажы једип көмүлет.
Ару, жарык ажанар јерден
Аштаган улустар ажанып алды.
Чанкыр эзин комдолгон эгирде
Таныш айылга конорго барды.
Ару јастыкка бажын салала,
Арыган Айдынга уйуктап калды.
Улаганнын ажусында булуттар салаалап,
Таң атканча јааш јаады.
Эртен тура уйкудан туруп,
Улустар сергеп куучындажа берди.
Айылдын ээзи чайын уруп,
Амтаны јайылган колбаса кертти.
Айдынга ла Торкочы магазинге кирип,
Балдарына тамзык курсактар алды.
Улаган јаар кырларга көрүп,
Айдынганын ичи чым эт калды.
Јенил јорыкту «Жигули» машина
Јерин көстөп шунуп ийди.
Айдынга көзнөктинг шилизин түжүрүп,
Ару кейди көксине тартынды.
Кайыр капчал кууралды өрө
«Жигули» машина шунуп барат.
Учар, кайыр каскактар бийик,
Тенери айазат күн тийип.
Көчкөлөр түшкөн бу јолло
Айдынга көп јорыктаган эди.
Күндүлү иштү күдүчи болуп,
Јолдор өткөн, калганчызы эмди.
Кызыл каалганын үстинде каскактар
Шыгырап, шылырап элес эдет.
Олордын алдында јажыл агаштар
Баштарын јайкап өдөт, өдөт.

Чөйбөк көлдин жарадын кууп
Жаңы «Жигули» жалтырт этти.
Айдыга арткан омогын жууп,
Айландыра кырларды ајыктап келетти.
Кызам жерде таныш суу
Көпшип төмөн агып жадат,
Одоштой турган бийик туу
Мөңкүзи кайылып мызылдап турат.
Ажунун алдында күскүдий көлдө
Өртөктөр амыр жүзүп жүрет.
Жол жазаган улустар конотон
Туранын жанында ийт үрет.
Ойдык-шинкил жолды өрө
Жаңы «Жигули» көкпөңдөп барат.
Улаганнын ажусы, Себиге көрө,
Бийик, ыраак деп Айдынга билдирет.
Куулайып көрүнгөн Курайдын тайгазында
Мөңкүлерге көрзөн — көс кылбыгар.
Ыраакта, ыраакта сүт сүмерлерге
Күннин чогы тийип тайкылар.
Мызылдап жаткан мөңкү тошторлу
Кан Алтайдын кебери жараш.
Жажына онбос жажыл мөштөрлү
Кырлардын үстинде булуттар апагаш.
Улаганнын ажусына чыгып келеле,
«Жигули» машина тура берди.
Алтай улустын озогы жаңыла
Көндүрө өтпөс ажу жерди.
Жер боочызы жебрен ажуда
Мөштөргө буулаган кыйралар салактайт.
Алтайдын ээзи бе, айса салкын ба —
Ажунун арјанда кем калактайт?
Айдыга машинадан чыгып келеле,
Боро ташка унчукпай отурды.
Айдыганын жажытту санаазын билеле,
Улустар куучындажып, арајан урды.

Айдына чөөчөйди эрдине тийдирип,
Алтайын аластагандый жайа чачты.
Куучыны өткүрө кунукчылы билдирип,
Кылчу кызылдын бөгин ачты.
Улаганнын үстинде жааштар таралып,
Ыраакта, ыраакта тегери кимирейт.
Кара булуттар араайын түрүлүп,
Айдынанын жүреги чочып жирирейт.
Бир эмештен ууртап ийеле,
Жорыкчылар төмөн көндүгип ийдилер.
Айдына айлына жанып келерде,
Көрүш-таныштары көрөргө кирди.
Жаан удабай, күнчыгыш таладаг
Жаан уулы, Аткаыр, келди.
Телеграмма деп неме жедип барза,
Жер өдөри удаган беги.
Эне-адазына Аткаыр жолыгып,
Эрмек-куучын айтпай отурды.
Алдындагы омок каткызы жоголып,
Энези үшкүрүп от одырды.
Айдына уулынын черүде жүрүмин
Алдындагызына түңейлеп куучун баштайт.
Жиит тужында көргөн көрүмин
Уулынан танып, бойына туштайт.
Ыраак күнчыгыштаг келген талайчы
Адазына удур көрөрүнөн жалтанат.
Адазы оору, адазы жазылбас,
Аткаырдын көстөри кезикте жашталат.
Уулынын балтырлары тынып калганын
Айдына жарадып ичинде иженет.
Адалу-уулду куучындажып отурганын
Торкочы көрүп, жүреги түгенет.
Бала азырап жүргөн соңында
Өзөк-буур кезикте өңзүрөөр.
Ада кижинин алтай жагында
Адын аданар уул өскүрөр.

Айылга кирип-чыккан улустар
Айдыганын күүнин жаба баспайт.
Энирде төрөгөндөр жана берерде,
Аткыр адазына жастык жастайт.
Айдыга төжөккө жадып алала,
— Уулым, коштой отур — деп айтты,
— Жаан сөстө жажыт жок.
Айтканымды жазап ук — деди.
— Сен чыдап калган, эр киндиктү,
Сеге айтпаза, кемге айдар.
Эртен, бүгүн сала берерим,
Салымым ондый, канайдар.
Ак-жарыктан ырап калзам,
Жүрүмде мени сен солыырын.
Артып калган беш баланын
Аказы кижин сен болорын.
Күскүдө черүдөн жанып келген,
Күдүчү болуп ордыма иште.
Жаштаң ала жакып үреткем,
Ырысты, уулым, иштеген исте.
Энен жана баспас кижин,
Иште, жүрүмдө жөмөжип жүр.
Арткан балдарды чыдадып аларга,
Айткан сөзимди, уулым, бүдүр.
Мал ижинде жакшы иштеген,
Мак та сени кыйып өтпөс.
Жүрүмдө улустын алдына түшпезен,
Жүрегинде сенин одын өчпөс.
Адагнын мылтыгын алып эдин,
Алтайым бергенде аткан ла эдим.
Аракы ичпеске жүрүмдө тудун,
Айлында ол тушта өчпөс одын.
Ол илүдө турган отык
Адамнын эдинген немези эди.
Кулжалап оны кеелеп те салза,
Улуска эмди керектү беги.

Je бис ончобыс — алтай улус,
Отык јок болзо одыбыс камылбас.
Онызын кезикте ундып та турзабыс,
Онон кереес неме табылбас.
Мен сени јоктоп санангам,
Једип келеринди энчикпей сакыгам.
Јанымда отурганыга сүгүнип турум,
Айтканымды менин ундыба, уулым.
Эмди барып амыра — дейле,
Айдынга уулына күлүмзиреп ийди.
Аткыр кыптан чыга берерде,
Албаданып уйуктаарга көстөрин јумды.
Тагары јуукта тамагы кургап,
Айдынгага калганчы көрү көрүнди.
Качан да көрбөгөн сан башка куш
Канадын јайып, Айдынганы көдүрди.
Айдынганын јайаачызы — ай канатту куш
Өрө шунуйт, канаттары јайылат.
Айдынганы јундый јенил көдүрип,
Көк теңериге көмүлип јылыйат.
Кижилик јаркынду кожондор кожондоп,
Кийинде онын артып калды.
Айдынганын сүнезин алтын тагдакка
Ай канатту куш апарып салды.
Айдынганын сөөгин алтай јанла
Албаты көдүрип, јууп койды.
Кан-Алтайы каран кунугып,
Көк ынаары тунугып койылды.
Качан Айдынга өлүп каларда,
Јуртта ол күн бала туулган,
Амыр жүрген улустын тоозына
Айдынганын ордына кижі кожулган.
Айдынга жүрүмин јетире жүрбеген,
Амадузын, айтканын Аткир бүдүрер.
Адазы јок арткан алты баланы
Энези, төрөгөндөри јангыс көдүрер.

Ургүлжи жүрүм үйелерин үспес,
Жүрүмнинг тергеезинде от-жалбыш өчпөс.
Ол отты өчүрбеске улустар иштеер,
Ол отты көнжидерге албаты кичеер.
Бир кижиге отко бир будак салар,
Бир кижиге тытты жүктенип экелер.
Бирүзи оок таптагал терер,
Бирүзи бир кыр'таш көмүр жүктенер.
Жүрүмнинг өчпөс одын көнжидерге
Одынды Айдынга да тажыган эди.
Баатырдык тытты жүктенбеген де болзо,
Онызында ол бурулу беди.
Күн болуп тийбеген де болзо,
Талай болуп чайбалбаган да болзо,
Ол күннинг чичке чогындый болгон,
Талайда болзо тамчыга бодолгон.
Аткырды сакыр Алтайда кыстар,
Лиит жүреги сүүп сыстаар.
Минген аргымагы онын канатту,
Көксинде жүреги өктөм, калапту.
Жер-телекей сүрекей кеен,
Кижиге жок болзо телекей ээн.
Солоңыланып жадат ак-жарык,
Кижининг жүрегине табарбазын карык.

Апрель, 1979 жыл, Горно-Алтайск

Б И Р Т У Н

Јүрүмде улуска жарыткыш болуп,
јүрегимди өртөп күйедим.

(Врачтар керегинде айткан чечен сөс)

Айдын түнде уйуктап,
Айлында врач амырады,
Оорунун бажын туйуктап,
Ол түженип самаарды.
Түжине күчин беринип,
Түгенбес ижин бүдүргөн.
Оору улусты јазарга
Ол јүрегин күйдүргөн.
Јенил эмес ижинде
Ырысты, түбекти көргөн.
Онын сагышту көзінде
Јажытту көжөгө тартылган.
Ак халадын кийеле,
Алкышты улуска экелген.
Билгири јаан көксинде
Бийик күүн экчелгең.
Қанча јылга иштейле,
Қандый салым көрбөгөн.
Улусты өлүмнен аргадап,
Қанча катап көөрөгөн.
Јоболго бастырган улустың
Јолында ижемји ол болгон.

Ижин сүрекей тын сүүген
Бойына килебес врач болгон.
Уур оору улуска
Унчукпай каран көрөтөн.
Жазып аларым деп иженип,
Жакшы эмдеп билетен.
Жаан алтай журттын
Улузы оны тоогон.
Жааны-жакшы эзендежип,
Жайалтазын ондогон.
Ижим жеңил эмес деп,
Күч болгондо айдатан,
Кижиге су-кадык кереес деп,
Кичеенип иштеп жүретен.
Бойына көпти алынып,
Бозорып ол жүрбеген.
Улусты өлүмнөн аргадап,
Уйкузыраарын сүүбеген.
Жоболго бастырган кижиге
Ол ичинде киленкей.
Түндү-түштү ижинде
Ол качан да кичеенкей.
Оору улусла куучындашса,
Ол ончозын аңарар.
Кижинин бажы айланышса,
Ол жединип аңарар.
Амырайтан күндерде
Айлында ол ас болгон.
Ай-каранууй түндерде
Больница жаар жолдогон.
Билинбес оору улустар
Онын адын адайтан.
Жазылып чыккан улустар
Быйанын ого айдатан.
Альма-матерди бождордо,
Тегин эмес чертенген.

Онын ижи кожондордо
Тегин эмес чүмделген.
Бийик жарык күүндү,
Жалакай ару үндү,
Ижине ол жараган,
Улустын кадыгын корыган.

Бүгүн ол айлында
Амырап аларга иженген,
Ап-апагаш айдында
Акту бойы түженген.
Түш жеринде жай эмтир,
Жаландар чечекке көмүлген.
Күүктер жарыш-эдиштир,
Агын суулар көпшиген.
Жаш агаштар шуулажып,
Көлөткөзине кычырат.
Жалбрактар шымыражып,
Бийикте телеген кыйгырат.
Түш жеринде уулчагыла
Чечектер үзүп ол ойнойт.
Жүрегине ырызын бадырбай,
Жүрексиреп кожондойт.
— Тенери жаар учаак па? — деп,
Уулчагына ол айтты.
Удабай ла көк кейге
Көдүрилип чакпай канайтты.
Күчтү колдорыла кей кезип,
Күнге удурал ол учат,
Уулчагыла жергележип,
Көп солундар ого ачат.
Ай канатту куш чылап,
Адалу-уулду учкулайт.
Жүректери көдүрилип,
Булутты колло туткулайт.
Бир ле көрзө, олордын

Алдында жаан талай.
Эбиреде ээн, бүрүнкүй,
Устинде соок, тымык ай.
— Ада-а-а! Мен арыдым,
Ада-а-а! Жыгылып барадым — деп,
Кенейте кыйгы торгылды,
Ачу-ачу томылды.
Адазынын кулагы тунгандый,
Атпас этти жүреги,
Өлүм удурат тынгандый,
Коомой онын кереги.
— Уулчагы-ы-ым! — деп кыйгырала,
Уча берди ол төмөн,
Төмөн, төмөн, төмөн,
Учы-кыйузы жок тамы дөөн.
Ойгоно чарчап келгежин,
Жүреги тын согулат.
Ары кыпта телефон
Амыр бербей шыгырайт.
Орынга отура түжеле,
Ол ичинде сүгүнди:
Айландыра тымык түн,
Сезип ийди төгүнди.
Телефоннын табыжын угала,
Жүреги онын сыстады.
Жылу, жымжак төжөктөн
Турар күүни астады.
Телефон катап шыгырайт,
Шыгырайт ла шыгырайт.
Врачтын жүреги калажырайт,
Жалку күүни калыңжырайт.
Ол орыннан турала,
Телефонды колго алат.
Тындап турза, тымыкта
Алыс үн угулат:
— Айдар Мергенович, турлудан

Элчи кижиге келген.
Коркобынын бажында
Оору бала бар деген.
Оорузы сүрекей тын.
Эбиреде айдын, шын...
Айдар Мергеновичтин уйкузы
Кенейте уча берди.
Жүреги тын согулат,
Күр көксине торгылат.
Ыраакта бийик соок ай
Тенериде кайдан келген?
Түбеге жаан солунды
Түнде ого кем экелген?
Улустар чылап, эмди
Ол уйуктап болбос,
Бу солуннын кийинде
Жүрегинде онын кос.
Көзүктөн караза,
Ыраакта кырлар бозомтык.
Турлуда оору баланын
Көстөри байла бороонтык.
Ач жылдыстар айдында
Тенериде ас.
Айдар Мергенович, тында,
Айдар Мергенович, бас.
Уч балазы уйуктап,
Тумчуктары сыйыктайт.
Врачтын үйү сергелен,
Орында араай кыймыктайт.
Айдар Мергенович, күүниңди
Бийик тут, көдүр,
Айдар Мергенович, ижинди
Айдын түнде бүдүр.
Айдар Мергенович, эжикти ач,
Адын сенин врач.

— Бала канча јашту? —
Айдар Мергенович унчукты.
Сестранын айткан сөстөрүн
Ол чоқымдап укты.
— Эмдерди белетеп сал — деп,
Эмчи кыска јакыды.
Эмди ле јорыкка барарга
Эрмектин учын сақыды.
Телефонды салала,
Јарыткышты күйдүрди,
Јылу кийинип алала,
Больница јаар жүгүрди.
Тышкары соок кей
Тыныжын онын туй алды.
Айдын-айдын сүрекей,
Ай ајыктап калды.
Амаду дегени не болотон?
Айса мындый жүгүриш?
Керегин бүдүрген кийнинде
Керсү јакшы сүгүниш.
Айса амаду дегени
Ыраакта күйген жылдыс?
Амыры јок јолыста
Алкыш берген ырыс?
О, амаду, амаду,
Сен жүректен камаанду,
Једерге сеге јенил бе?
Седен болзон энилбе.
Айдар Мергеновичтин алдында
Бүгүн ыраак јорык,
Эмчи болгон адында
Јолы кайыр, орык.
Больницага киреле,
Айдар Мергенович сурады:
— Эмдерди белетеп салдың ба?
Нени де сен ундыбадың ба?

— Белен, ончозы белен — деп,
Эмчи кыс сумка берди.
— Жолыгар јакшы болзын — деп,
Күлүмзиренди эрди.

Апагаш кышкы јолло
Машина түрген барадат.
Айдар Мергеновичти түнде
Айлынан там ла ырадат.
Сыркыны соок салкындар
Сындарда оны уткыды,
Јол ыраак, кар ак,
Јылу орын ундылды.
Ак сөн айдында
Мотордын табыжын тында,
Машина ла сынбаза,
Једип барбай база.
Айдар Мергенович тымыкта
Отурып бажы калагдайт.
Сок ло јангыс машина
Ак јалагда карандайт.
Айландыра кырлар бийик,
Кышкы соок, јол тожон,
Айдын түнде тайга кийик,
Күртке түшсе, «ат» јожон.
Айдын түнде агаштар
Араай, тымык кайлазын.
Айдар Мергеновичтин јолынан
Туура туруп јайлазын.
Бийик, кайыр ажулар,
Јолын онын тутатпагар.
Јайкындалган суулар,
Јорыгын онын удатпагар.
Кийген халады онын ару,
Иштеген ижи агару.
Оору бала сакып јат,

Энези, байла, коркып јат.
Салкындарла јарыжып,
Машина түрген барадат.
Кууралдардын түбиле
Өлүм база бачымдайт.
Орсок тиштү өлүм,
Оронкой көстү күрүм,
Бүгүн, байла, јем сезет,
Јолдо туруп ис кезет.
— Эмчи өдө берген — деп,
Эриндери шымырады.
Айдар Мергеновичтин кулагы
Айдын түнде шыгырады.
— Кем озо једер? — деп,
Кекенип туруп жүгүрди.
Јаланга чыгып келеле,
Терин арчып түкүрди.
— Озо тушта мен
Ончозын озолоп келетем,
Јарлыкчыга, камдарга
Качажып мен билетем.
Атту, јойу улусты
Акалап мен жүретем,
Талып калган камнын
Мандайына үретем.
Алтай јоннын ортозында
Ардак семис мен болгом,
Тайылганы көп јигем.
Тамактарга оролгом.
Эмди менин керегим
Эмеш коомой деп айдат.
Қызыл крестү машина
Сына берзе кайдат.
Эмчиден артып калала,
Эмеш амырап алала,
Ажуга озо једерге,

Анда буудак эдерге,
Бастыра күчин беринет,
Албаданып тебинет.
Карлу кырды өрө
Jүгүрерге күч болды.
Өлүм терин арчынат,
Өкпөлөнип ачынат.
Короны курып албаданат,
Ажуга чыгып аыктанат.
Машинанын табыжы
Ыраакта угулат.
Өлүмнинг жүреги
Көөрөп согулат.
Эмчи өдүп болбозын деп,
Эмезе арып jobозын деп,
Шуурган болуп шуурды,
Jолго калын кар урды,
Jолды төмөн бачымдады,
Jолой туруп тындаланды.
Машинанын табыжы
Угулбай тымып калды.
Өлүм тонгон табажын
Эмеш жылыдып алды.
Эмчиге ол макатыйт,
Эмеш терлеп алзын дейт.
Турлуда оору балага
Озо једерге мендейт.
Je удабай ажуда
Jалтырт этти эки от,
Канайдарын, эмчининг
Машиназы вездеход.
Көрмөс отты көрөлө,
Көлөткө jaар калыды,
Көстөринде ол өйдө
Көк оттор чагылды.
Ыраак кышкы турлуга

Машина эмди жууктайт.
Эзер-сезер тайгылдар
Эмчини үрүп уткыды.
Кышкы карду кырландар
Jүзине жыбарла тынды.
Эжик араай ачылды,
Ээзи ийтке «ачынды»,
Айдар Мергеновичти кычырат,
Айлынын эжигин ачат.
Машинанын табыжы
Айдын түнде токтоды.
Ачык эжик ажыра
Айылда бала онтоды.
Улустар турага кирдилер,
Жакшылажып ийдилер.
Тышкары корон соок түн,
Та не болор бүгүн.
Ээн бийик кырлар
Эбиреде унчукпайт.
Тындаланып тургажын,
Бир де табыш, үн чыкпайт.
Айдын түнде тайгалар
Ак кардын алдында.
Кайыр, кату талалар
Канайып жаткылайт не мында?
Болчок туранын үстинде
Бозорып күйген жылдыстар.
Бозомтык айдын бу түнде
Jүреги кижинин сыстаар.
Кажагада эчкилер
Кепшенип жаткан болбайсын.
Каа-жаада эмчилер
Келбей бого канайтсын.
Тенериде тегерик ай,
Телүүндий де булут жок.
Кара жышта алыс кай,

Каарып ийер соок.
Койондорды кетежип,
Укүлөр ондо эткилейт,
Корон соокто эстежип,
Ач бөрүлөр јелгилейт.
Малчыларга јенил эмес,
Орооныска озор кереес.
Балдарына јалакай,
Баатырлардый чыдамкай.
Малды корып аларга
Јакшы терен уйуктабайт.
Јайы-кыжы тайгада
Ижи-тожы тутабайт.
Олордын кату ижине
Иштенкей кижы чыдажар.
Байрамдарда төжинде
Ордендер мызылдажар.
Ондый малчынын бирүзине
Айдар Мергенович келген,
Оору баланы јазарга
Керектү эмдер экелген.
Оору уулчак толыкта
Орыннын үстинде унчукпайт,
Түрген тынып, тынаастап,
Улустын куучынын укпайт.
Эки көзи јумулган,
Эди-каны кызыган,
Кезикте тын јөдүлдейт,
Бажын өрө көдүрбейт.
— Эне, меге соок — деп,
Ончо бойы тыркырайт. —
Эриндерим кургайт — деп,
Энезинен чай сурайт.
Көстөрин ачып ийеле,
Көксиле уур тынат,
Јылу чайдан ичеле,

Тере тонго кымынат.
Туранын ичи жылу,
Печкеде кызу турундар,
Je уулчакка соок,
Жылу өтпөйт, канайдар.
Уулчак он бир жашту,
Ады онын Ырыс,
Төртинчи класста үренген,
Айлына амырап келген,
Оорыгалы үч конгон,
Эмдеер эмдер жок болгон,
Оорузы кече тыныган,
Ончозын угуп тымыган
Айдар Мергенович араайын
Уулчактын магдайын
Алаканыла тут көрди.
Адын адап сурады:
— Ырыс, сенин неен оорыйт?
— Соокко алдырган болбойым,
Бастыра ла бойым.
Оорып, сыстап кадалат — деп,
Көстөри онын жашталат.
Уулчак араай онтоп,
Кургак эрдин јаланат,
Айдар Мергенович оны ондоп,
Куучындажып, сананат.
Көксин тындайт, шиндейт,
Ичинде каран мендейт.
Градусник тургузат,
Ырыс отурып кузат.
Оорузы онын тыг.
Отурган улус тымык, шын,
Айдар Мергеновичке иженгилейт,
Уулчагына карузып килейт.
Јүрегинде олордын сус,
Јазылгай не Ырыс?

— Ырыстын эдинин изүзи
Төртөн градус эмтир — деп,
Айдар Мергенович унчукты,
Отурган улус чочып укты.
— Апарарга эмди жарабас — деп,
Ада-энезине ол айдат,
Сумказынан эмдер алып,
Столдын үстине салат.
Керектү эмдер үзе бар,
Керде-марда болужар.
Жеткер жең алдында,
Айдар Мергенович, бачымда.
— Бу кайткан улус?! — деп,
Эмчи ачынып шымыранды.
— Кайда барган ийнелер? —
Туранын ичи шыгырады.
Врач ийнелер бедрейт,
Толыкта уулчак эдрейт.
Керектү ийнелер жок,
Айдар Мергеновичтин жүзи соок,
Жүреги тын согулат,
Санаа кезип торгылат:
— Ырыс улай кузуп жат,
Ичер эмдер болушпас,
Эди-каны кызып жат,
Апарарга жарабас.
Айдар Мергеновичтин жүреги
Коркып, сыстап жирирейт.
Энези Ырыстын жанында
Эрмек айтпай кимирейт.
— Меге сүрекей соок — деп,
Ырыс оорып калтырайт.
Эмчиде эмдеер арга жок,
Жарыткыш өчөмик жалтырайт.
Бу ла өйдө тымыкта,
Ай-карануй толыкта,

Өлүмнүн тижн ырсайды,
Эки көзи кылайды.
Эмчини өчөп каткырат,
Эмзек болуп отурат.
— Ончозы меге жендиртер,
Кызыл тынын кестиртер,
Уулчак менин колымда,
Эмчи керек жок мында,
Бары-жоги эм түнөй — деп,
Өлүм каран сүгүнөт,
Кату бууры карарып,
Сакып жүреги түгөнөт.
Айдар Мергенович, кайткан,
Эмдеерим деп сен айткан,
Эмди сеннен болуш жок,
Эмчи болор арган жок.
Ырыстын эне-адазы
Артык сөстөр айтпайт.
Айдар Мергенович кородоп,
Айдар сөзин таппайт.
Таблеткалар оодот,
Изү чайды соодот,
Уулчакка ичирет,
Бар болужын жетирет.
Ырыстын уур ооружи
Там ла тыгып жаанайт.
«Оны канайып аргадаар,
Айдар Мергенович, айт.
Баланын эдинин изүзи
Там бийиктейт, канайдар?
Жаңыс ла ийне жок учун
Божоп калза, не болор?
Эне-адазынын көзине
Ол канайып көрөр?
Мындый кату керектин
Қарузына кем турар?»

Айдар Мергенович бойына
Көп сурактар берет,
Элес эткен сурактар
Кару жок деп билдирет.
Таң атканча сакыза,
Ырыс тунгей жазылбас,
Айса болзо апарза,
Жеде берер — алдырбас?
Эдининг изүзин түжүрерге
Эмди оны уколдоор керек,
Акту бойы кудайга
Аайын таппай иженет.
— Сен бойың бурулу — деп,
Кем де ого айткандый.
— Каруузына турар учурлу — деп,
Каарып оны тургандый.
Каран коркып турганын
Билдиртпеске албаданат.
Жүрүмде көпти көргөн врач
Жүрегинде сөзин айдынат.
Пневмония деп ооруны
Ол көп катап жаскан.
Кемге айдар коронын,
Эмчи эмди жангыскан.
Балага болуш жетирбесе,
Короп калардан маат жок,
Ох, Айдар Мергенович,
Сеге бүгүң сүрекей соок.
Ийнелер сенде болгон болзо,
Уколдын эмдери толтыра,
Кайткан кижидеер оны,
Буру сенде бастыра.
Оору балага барадала,
Сумканды не шингебеген,
Отко-сууга түшкендий,
Ол тушта сен не мендеген?

Эмчи кыстың жастырганы учун
Каруузына сен турарың.
Баланың төрөгөн-туугандарынан
Кату сөстөр угарың.
Ийнелер сенде болгон болзо,
Күүнүнг мынайып базылбас эди,
Укол болушпай бала божозо,
Улус сени бурулабас эди.
Айдар Мергенович ичинде
Агын-көгин сананат,
Катап градусник тургузып,
Бойына буру алынат.
Кереги жок ийне учун
Эмди сен бурулу.
Айдар Мергенович, сен врач,
Ундыбас, жастырбас учурлу.
Ырыска десе соок, соок,
Эрди калтырап чай ичет.
Айдар Мергеновичке изүү, изүү,
Чамказынын топчызын чечет.
Мандайынан, тонг каларда,
Тер көрүнүп чыккан болзо,
Баланың эдининг изүүзи
Эмеш түжер эди.
Врач келерде, улустар
Ончолоры сүгүнген.
Ийне жогын угала,
Ичинде түүнчек түүлген.
Айдар Мергеновичке омор
Акту сөзин айтпайт.
Бурулап канайып бурулаар,
Улуска ончозы угулар.
Кем артык бурулу —
Олорго онызы керек жок,
Оору балага келедерде,
Керек десе ийне жок.

— Кичеенбес, килебес эмчилерди
Бозогодон сүрер керек — деп,
Ырыстын адазы сананат,
Ичинде каран арбанат.
— Мен жууда болорымда
Патрондорды ундыбагам,
Төрөлимди корулап,
Тынымды да кысканбагам.
Эмдиги немелер кичеенбес,
Белендикке үренген,
Эш-немени оңдобос
Эмчилер де үрелген — деп,
Карман каран ачынып,
Төмөн көрүп унчукпайт.
Jүзинде терин арчынып,
Оскө улусты ол укпайт.
Кенейте Ырыстын кебери
Кугарып, тыныжы жоғолды.
Айдар Мергеновичтин үстине
Jалкын түшкендий болды.
Ырыстын колдоры курылат,
Тыныжы кайра тартылат,
Тумчугы кичинек, сүүри,
Бу өлүмнин сүри.
— Балам божоп јат — деп,
Байана ыйлай берди.
Айдар Мергенович сумказын
Столдын үстине көңкөрдү.
Айылдын ичинде айалга
Чөкөмјикке јетти.
Кенейте бозомтык јарыкка
Не де јалтырт этти.
Јазап көрзө — ийнелер,
Керектү, кереес ийнелер.
Айдар Мергенович бачымдап,
Уулчакты уколдойт.

Оозына тыныш үрүп,
Жүреги токынап болбойт.
Уулчактын тыныжы
Удабай ордына кирди.
Устине караган улусты
Кайкагандый ол көрди.
— Эне, меге изү — деп,
Ырыс араай унчукты.
Айдар Мергенович мендеп,
База уколдор тургусты.
Удабай ла уулчактын
Эки жаагы кызарды,
Ончо бойы терлеп
Турганын улус аярды.
Баланын эдинин изүзи
Одус сегиске түшти.
Айландыра улустын
Сагыжы жарып, сүгүнди.
Өлүм Ырыстын тынына
Күч жетпей калды.
Сүрекей уур айалгада
Эмчи жегү алды.
Өлүм карануй толыкка
Өкпөлөнип жажынды,
Таң адарда, улустар
Таңкы тартып, ажанды.
Ырысты эне-адазы
Кичееп, килеп азырайт.
Же Ырыстын курсакка
Күүни келбей, суу сурайт.
Айдар Мергенович уулчактын
Өкпө-жүрегин шиндейт.
Больницага жетсебис,
Жазыларың сен дейт.
Коомойтый бербезин деп,
Колына укол тургузат,

Лолой јенил барзын деп,
Јонгыркабай туружат.
Күн чыгарда машина
Кобыны төмөн сурт этти,
Айдар Мергенович ичинде
Иженип, сүгүнип келетти.
Ырысты јазап эмдесе,
Кыйыш јоктон јазылар.
Јагыс туннинг ачузы
Јаан удабай базылар.
Өткөн тунди сананза,
Өзөгү јимиреп, јайылат соок.
Эмчи кижининг ижинде
Оок-тобыр неме јок.
Айдар Мергенович айдында
Акту сөзин айдынган,
Бурузы јок эмчи кыска
Тегин калас ачынган.
Өткүн туйук айалгада
Ийнелер карын табылган.
Өткөн тунде өлүм чорлоп,
Өскө јер дөөн тайылган.

Улаган, февраль, 1978 ј.

ЈЕТИ ТЕРЕК

1960 жылдарда Улегем деп өзөктө комсомольский бригадада кожо иштеген јииттерге учурлап турум.

Јенгил эмес јолымды өдүп,
Јериме ойто ло бурылып келдим.
Јакшы ба? Јакшы ба, јети терек,
Јалакай шымыражын меге керек.
Јууктап келеле, јазап ајыктадым,
Қажы ла будакты каран кајыктадым,
Қарый бертир кайран теректер,
Қачаннан бери сүүген теректер.
Бырчыт тазылдары сыстажып кыјырайт.
Быжу будактары салкынга тызырайт.
Қарган улустый сындары бөкөйгөн,
Қарыгып тургандый каран үшкүрген.
Саргара берген јалбрактары шылырайт,
Санаага бастырып, теректер шымырайт:
— Эки јүс бежен јаш јажадыс,
Јүрүмде база нени ле көрдибис,
Јети карындаш болуп бүткенис,
Јерден тудунып өрө өскөнис,
Өзөтон өйибис өдүп калды,
Өнжүк кеберибис эмди онот,
Эки карындажыбыс энчейип энилет,
Ээн баштары кургап јенгилет.
Јанында айылдар олордон коркыйт,

Жабынтызын жаба базар деп бодойт.
Каран малталарын курчыдып белетейт,
Качан да бирүзин сен токтоткон дейт.
Јети теректин төзине келдим,
Јеримнин өтөксиген ыжыла тындым,
Теректер мени бүриле бүркеди,
Тенгерини аймаштап баштарын јайкады.
Кол-будактан тудуп эзендештим,
Кородоп ичимде эрмектештим:
— Суу слерге јетпейт пе, теректер?
Суузап өзөгөөр кургайт па, теректер?
Айса јажыгар јаанайт па?
Алтын тазылыгар какшайт па?
Мен кожончы, эмчи — дедим, —
Комыдалыгарды бүдүргей эдим,
Аргам ас та, канайдар,
Артык слерге нени айдар,
Алкыжыгарды угарга амадап келгем,
Агаштарды эмес, албатыны эмдегем. —
Бир терек јарсылдада каткырды:
— Биске кородобо, эрте — деди, —
Эмди де эмеш јүрерис,
Эзендежип келзен сүгүнерис,
Озолу-сонду јыгылып калзабыс,
Одын болуп айыл јылыдарыс,
Күлибис бистин огородко урулар,
Күнкузуктар чыгып биске кунугар.
Көрдин бе бистин тузабыс көп,
Көрзөбис, сенин көстөринг төп,
Сени јаштан ала билерис,
Седен кулугур болгон эдин,
Алдыбыста өдүк јок јүгүрип јүретен,
Аркабыска чыгып сүгүнетен.
Бис сени, јаанан чылап,
Бийик белибиске јүктенип јайкаганыбыс,
Койу бүрлерибистин ортозында

Кожондоп отуратан сен эдинг,
Каткынды угарга сүүйтенис,
Каран сеге иженетенис,
Кандый жакшы ойлор болгон,
Кажы ла жалбрагыска чалын конгон.
Күнүн ле биске күүктер келетен,
Күмүш үндери күзүңиленип эдетен. —
Бир терек унчукпай барды,
Бүрлерин түжүрүп санааркады.
Экинчи терек эрмекти улалтты,
Ээн бажын жайкап айтты:

— Ондойдо сени үренет дешкен,
Оноң Горныйда деп эрмектешкен,
Кийинде уксабыс — Барнаулда,
Кичеенкей болгон жиит тужында. —
Теректердин шымыражын угуп,
Терең санаага бастырдым,
Айдын энирде көстөрүмди жумуп,
Алдымда тазылга отурдым.
Жиит тужым меге көрүнөт,
Жиркиреген кожоннын күүзи угулат.
Ол тушта мен колхозчы болгом,
Омок жүрүмдү озочыл уул.
Көстөрүмнин чогы тагдактый ару,
Көксимде салкын ай канатту,
Он колымды жагып ийзем,
Ойынчы кыстар кожондойтон,
Сол колымды жагып ийзем,
Солоңы үстимде сайылатан.
Алтамдарым желбис, жеңил,
Амадап сакыганым айдын энир,
Күндөр өткөнүн сеспейтем,
Күчсинип жүрерин билбейтем,
Жииттердин омок бригадазында
Жиркиреде каткырып олөн чапканыс,
Ончобыс оморкок комсомол,

Одуда ойногонуыс волейбол,
Эрчимдү ижибисти эл кайкаган,
Эдиске үнибисти јай јайкаган.
Колхозыбыс өнжиген деп кором энирде,
Кожоныбыс бистин јыңырайтан.
Өлөң ижи башталган кийнинде
Өмөлү иш көйлөй беретен,
Кажы ла кижн чалгылу ийнинде,
Қалаптанып күчин бернетен.

* * *

Јаңы кобынын оозында
Јажыл чибинин төзинде оду,
Мактулу јниттердин тоозында
Маргыжып иштеерге сооду.
Тан шыңырап келгежин,
Талтарла кожо казанчы ойгонор,
Күмүш күнле кетежип,
Күлер казанын борлодор.
Өлөң јастанган өктөм јниттер
Өрө туруп өдүктерин кийгилеер,
Қайыңдар ортозында кара сууга
Қалтыражып колы-јүзин јунгулаар.
Анда јаланда кыстар каткырап,
Алаатызан, үстинге суу урулар.
Јердин үстине күн туулар,
Јебрен Алтай ару турар.
Эртен тура чалынду јаланла
Чалгы јүктенип базарга јакшызын,
Чалынга энилген чанкыр чечектү
Јалбрак өлөңди чабарга јакшызын.
Элбек јаланда екпиндү јниттер
Чалгыларын кайрап јайканыжа берер.
Олордын үстинде эдил күүктер
Алтайын мактап јайканып эдер.

Чалгылар шуулаар, чалгылар шуулаар,
 Чанкыр өзөктө ыш булаар.
 Чалгылар шуулаар, чалгылар шуулаар,
 Қайыштый балтырлу јииттер талайар.
 Јииттер талайар, балтырлар тыыдынар,
 Јарындар јалбайар, јарындар тыыдынар.
 Јолдор јалбак, ару, узун,
 Қажы ла јииттин калаптузын.
 Қөксине майка, чамча кийбес,
 Қөжип турум деп айдарын билбес,
 Күнге күрере күйгүлеп калган,
 Қату ишке калтанжыраган.
 Бийик күүндү јииттерле кожо
 Биригип иштегем качан да.
 Он адыс јаланды
 Ойноп чапкам ол тужында.
 Қызылгатту аркада кызылгаттап жүргенис,
 Қырларысты ајыктап иштеерин сүүгенис,
 Јаан Улегемнин јаландары јайым,
 Јаңыланып тийген јаркынду айым.
 Јүрүмди өдүп јүлтексиреп жүргемде,
 Јүрегим анда артып калгандый,
 Алтайымды ајыктап, сананып ийгемде,
 Амадуумнын одузы анда күйгендий.
 Қомсомол јииттердин бригадазында
 Қором энирде кожон угулат,
 Айландыра турган амыр кырларга
 Алтын тагдактын алдында торгылат.
 Одунын јанында чибинин бажында
 Јалбыштый кызыл мааны элбирейт,
 Одыра түшкен кобылар ичинде
 Озочыл јииттер омок жүргүлейт.
 Қарануй түнде камылган одуда
 Кандый куучын, каткы болбогон,
 Олордын үстинде одоштой тууда
 Отурып болбой ай мондонгон.

Айдын өзөктөр амыр түженген,
Алдында жүрүмине јииттер иженген.

* * *

Көк өлөнгө көмүлгенибис,
Көкип, көөрөп жүргенибис,
Ала тайлар соодуда болгон,
Алдыбыста јолыста солоны сомдолгон.
Агыдып ийген аргымак аттарыс
Јал куйругын јаланда јайылтат,
Өлөң үзүп одордо отойт,
Өгөлөп келгемде окыранып ойлойт.
Јиит тужымнын адына минерге
Јилбиркеп ичимде сананган эдим,
Аргымак атка армакчы чачала,
Алтай јеримди айлангай эдим.
Аттар ойлойт, ойлойт, ойлойт,
Анда кем де шоор ойнойт.
Кайран јиит тужым болор бо?
Карузыган јерине бурылган болор бо?
Көзимди јумзам ла — аттар сунат,
Көкиген јииттердин көстөри тунат,
Јиит тужымнын талазы јаар
Јиркиреде кожондоп баргылап јадат,
Чанкыр өзөктө чанкыр ынаар,
Чалын түжүрбей мантаткылайт.
Јелишкыр аттар јергелей јелет,
Јебрен јеристин сыны јенилет.
Јииттердин күүнин күн көдүрген,
Айтпаган санаазын Алтайы јайкаган,
Алдында тандардын канаттары јайылат,
Арчынду тайганын кары кайылат.

* * *

Канчын јиит тужымды сананзам,
Калас тегин өтпөгөн эмтир,

Болот чалгыны кайрап билер,
Эмдик атты ээртеп минер,
Кайыр жолдорды казаладып өдөр,
Карузыган кийнинде канады өзөр,
Көриө оды көксине батпас,
Кирелү немеге бакпас,
Күүни бийик, кийик, өктөм;
Өзөк-буурын жалкын өткөн,
Отпос жерден өдө конор,
Айткан сөзи акту болор,
Жүреги жымжак, жалакай, ару;
Сүүген кыска сүрекей кару.

* * *

Санаамда Метрей деп каткак уул
Сабар көргүссө, талганча каткырат.
Анда Кылык деп унчукпас уул
Ак мөнгүлөрдү айкап отурат,
Шурка-чалгычы сыны кыскачак,
Тууты десе сүрекей ундытчак,
Ээрлү адын ундып койоло,
Эңирде одуга жойу келетен,
Жииттер Туутыны унчуктап божобос,
Тууты кокырды немеге бодобос.
Фронтоник Пошто бистин звеновод,
Отура ла түшсө, айтканы анекдот,
Жииттерди каткыртар, жииттерди көкидер,
Көргөн-укканын көп катап көпшидер,
Германиядан айлына жойу жанган
Күндүлөй өбөгөн чалгы таптайтан,
Жииттер оныла кокырлажып каткырза,
Удура айдар сөзүн таппайтан.

* * *

Ол туштагы життер — эмди эрлер,
Омок ойингерди ундыбаганыгар слер.

Ончогорго жолыгар күүним келет,
Слерди сананзам, санаам јенилет.
Айлыгардын эжигин ачып кирерим,
Амадап јазап отураактар деерим.

* * *

Јети теректин тӱзине отурып,
Јеримнин ӱтӱксиген ыжыла тынгам.
Кӱзимди јумуп кӱрӱлер кӱргӱм,
Кӱӱрӱгӱн тужымды эске алгам,
Јети терек айдында јайканган,
Јерге саргарган јалбрактарын тӱжӱрген,
ӱдӱп калган ӱйлӱрди сананып,
ӱксӱгӱн айдын алдында тӱженген.
Јакшы болзын, јети терек,
Јанына јаныскан туруп санангам,
Омок тужымды эске алып,
Отуруп алдына амырап алгам.

1976 ј., Улаган

КЫСКАШТУ СҮМЕР

Журукчы Игнат Ортоңуловко

— Жакшы ба, жаркынду Кыскашту Ойык?
Сүүген сүмер, жакшы ба? Жакшы.
Мен ойто ло жерлерди өдүп,
Сени көрөргө амадап келдим.
Сениң үстинде көк тенери
Ол ло бойы тымырап мызылдайт.
Мөңкү-тошту сениң кеберинг
Бийикте ару чогыла жаркындайт.
Тымык, чанкыр тенери алдында
Күнге күскүдий чогынды чачадыг.
Улаганның ажусын ашкан улуска
Улуркап Алтайдын жаражын ачадыг.
Сени курчаган кырлардын ортозында
Сен эн ле бийиги, эн ле арузы.
Алтайымды ајыктап айланып келзем,
Сен жүрегиме эн ле карузы.
Сениң жаражынды, оморкок кеберинди
Мен сүүп жүрегимде јайкап жүредим.
Сала берзем, сен мениң келеримди
Сақып, санааркап, тумантып турадыг,
Көк аястыг алдында сүмер,
Јаңыс ла сего санаамды ајдатам.
Јүрүмде меге уур болгондо,
Јаңыскан туруп, ајыктап алатам.

Сениг кеберинди көрүп алала,
Ару күүндү жүрүмле баратам.
Эзиндеринг чачымды сыймап ийеле,
Элес эдип уча беретен.
Сениг көксинге үним жаңыланып,
Кожоным жүрегинге шингиген, билерим.
Кайдаар ла барзам, кайда да жүрзем,
Катандап сеге ойто келерим.
Сениг жажыл эдегинде өскөн
Чечектерди мең көп катап үскем.
Сениг тергеенде журтаган жонунгнын
Ырызын, түбегин көп катап үлешкем.
Кажы ла күн эртен тура
Айлымнаг чыгып, сеге көрөтөм.
Сүттий айдын тымык түндерде
Сүмер сеге бажырып та ийетем.
Ак булуттар — сениг байканын,
Айас күндерде үстигле жылатан.
Сергек тыныжынды озор тартынып,
Ыраак талаларга чыкту баратан.
Сениг үстинде тегери тымып,
Кара булуттары койыла беретен.
Күкүрт күзүрөп, жаш урулып,
Жалкындар тегерини чалый соготон.
Жалкындарынгнын жаркыны көзимде эмди,
Мөңкүлерингнин тыныжы көксимде эмди,
Күкүртингнин табыжы каткымда эмди,
Албатынгнын күүни жүрегимде эмди.
Алтай жонымнын агару күүнин
Алтап баспай мен ондо жүргем.
Кажы ла кижининг каткызын, үнин
Танып, карузып, каран сүүгем.
Жонымнын алдында жолын арутап,
Адаанын алып, жаркынду жүргем,
Кажы ла кижиге болужым једип,
Айлынын эжигин ачып киргем.

Андагы улустар меге жалакай,
Ачык-жарык, көстөри кару.
Андагы улустың жүреги шыраңкай,
Амадап тынган кейи ару.
Алтайдың көдүрилген ак туманы
Көксинге сениң амырап алатан.
Өскө жерден келген улустар
Сени көрүп, арутанып баратан.
Энир кирзе, алтын таңдак
Мөңкү бажыңды кызарта будыйтан.
Алтын канады шыңырап, тымырап,
Алтайдан ырап өчүп калатан.
Сениң үстиңле күнүң ле сайын
Күнниң көзи тайкылып өткөн.
Алтай жеристинг чалынын ичип,
Jүзүн чечектер өңжип өскөн.
Жай келгенде мөңкү-тожыңның
Жаркыны көзиме чок беретен.
Каскак, кайыр бажыңның үстинде
Жаңыс вертолет ло мүркүттер учатан.
— Жакшы ба, жаркынду Кыскашту Сүмер?
Сүүген кырлар, жакшы ба? Жакшы.
Мен күнүң ле слерге ыраактан көргөм,
Улгерчи болуп көөрөп жүргем.
Ак-жарыкта күнниң алдында
Сен мени көп катап алкаган.
Ак тумандарды бажыма жастап,
Алкы бойымды араайын жайкаган.
Сениң бийик сыныңды керип,
Семис текенди жиликтеген эдим.
Сен мениң арыганымды сезип,
Араайын чөрчөктөр кайлаган эдинг.
Ачынзаң, кенейте шуургаңтый беретен,
Ажунуң салкыны сыгырып үретен.
Жайгыда койу туманың жайылып,
Жалкынду күкүрт жабыста үнденетен.

Јал мөңкүнген сызылган сууны
Јай келгенде мен ичип жүргем.
Ыраакта көрүнген мөңкү туунын
Јаражын јаантайын кайкап көргөм.
Элбек эдегинде јуртаган јонынды
Эмдеп-томдоп эптү жүргем.
Јаан жүрүмге экелген јолымды
Кичинек суучактый сеннен баштагам.
Сенин үстинде јылдыстардын чоги
Менин көзимде эмдиге күйгенче,
Сенин койныннан шунуп чыккан
Салкындар меге канат болгончо.
Сенин үстинде керилген солоны
Кеендик күүнимди јарыдып турганча.
Сенин сынында эдил күүктер
Јажымды тоолоп јаскыда эткенче.
Алтын тагдагынын илбизине туттуруп,
Ай чыкканын тымыкта уткыйтам.
Айдында турамнын јанында отуруп,
Айландыра жүрүмди амырап ундыйтам.
Јылдыстар меге чоги ийгилеп,
Јаркынду, бийик кижиде бол дейтен.
Ыраакта, ыраакта көстөриле имдеп,
Ырысту, өчпөс жүрүм жүр дейтен.
Көк тегериде көнжиген јылдыстан
Көзимди удаган албай туратам.
Көстөри кару алтай улустын
Алкыш-бийанын угуп жүретем.
Башкөс суунын божобос кожонын
Балыктап жүрүп тындаарын сүүгем.
Аргымак аттын кайыш колонын
Тыгыда тартып, жүрүмди шүүгем.
Улустарды эмдеп јазып алала,
Улуркак кеберинге унчукпай көрөтөм.
Көрүш-таныжымды јылытып салала,
Көзимнинг јажын арчып туратам.

Элбек эдегинде журтап јаткан
Эл-јоныгла андыжарын билбейтем.
Эмчи атту үлгерчи болуп,
Кижини јабыс көрбөй килейтем.
Менин тамырым сенин тергеенде
Кажы ла кижинин јүрегине таркаган.
Ару кандарынан ийде алынып,
Амадап сүүген, карузып каткырған.
Менин адымды андагы алтайда
Кажы ла үренчик адап үренген.
Эне-адамды эмдеп јүрген
Эмчи поэт деп эзендежип өткөн.
Күзүни үндү күүктер эткенде,
Күнөт кырларды анда тындагам.
Өдүми башка өзөгимде кырлардыг
Агылу үни анда тыгыган.
Алтай поэзиянын одузында отты
Өчүрбеске, одынды мен де тажыгам.
Ай канатту аргымак атты
Аргыза минип, чакыга буулагам.
Алтай сөзликтин түбин јарыдып,
Кереес сөстөргө канат бергем.
Чокым ийде-санаала тыгыдып,
Онбос болор бо деп сананып јүргем.
Менин јүрегимнин өткүн кожоны
Канымнын тебүзи ле көзимнин чогында.
Үлгерчи адымда үделеген јолым
Алтай албатынын амадаган јолында.
Кабинеттег чыкпаган канат јок үлгерди
Табыскактап мен бичибеген эдим.
Поэзия кеендик, үлгерлик, јүрүмдик деп,
Қалай үлгерди/көпчитпеген эдим.
Кичинек нөкөрлик үлгерлик күрееде
Кижинин күүнин јандырбагам.
Амадап сүүген искусство бар да
Апполоннын согоонын ычкынбагам.

Санаа салымдык, жүрүм мөңкүлик деп,
Салкын канатту үлгерлер бичигем.
Албатынын санаазын курчыдып, арутап,
Жаңыс бойымды экчеп кичебегем.
Жүрүмде жонымнын жолын элбедерге
Жүрегимнин канын кысканбагам.
Алтай албатыны кеендикке экелерге
Амадуумнан кыйып астыкпагам.
Менин музамнын көзинин түбинде
Очпөс одычак күйүп чагылар,
Менин музам улустын көксинде,
Өзөк канында өткүн согулар.
Менин музам сүмер тууларда
Сүт аржан ичип канадын тыңыдат.
Алтайдын тамыры болгон сууларда
Куркунын жунуп, жүрегин сергидет.
Альбатрос куштый учуп жүрерге,
Ого алдырышпас канат керек.
Тенгистер арјанда јаратка једерге
Тенериге көдүрилип көмүлөр керек.
Мунг солоңылар керилген талада
Музамнын канадынын күүзи угулат.
Албатынын жүрегинде кылдарга табарып,
Алтайдын мөңкүлү кырларына торгылат.
Ыраакта, ыраакта јаратка једерге
Болушсан ого, ыйык сүмер.
Кубулгазын сөстөр болуп келерге
Куркунын сергитсен, Кыскашту Сүмер.
Кезикте сананзам, кайда да јанында
Амыргы тартып базып жүргемдий.
Айдында-айдында алдында айанда
Аргымак адым киштеп тургандый.
Алтын-мөңүн јазалдары суркурап,
Ол күннин чоґын суулардан ичет.
Куйругы јайылып, сулугы шыңырап,
Кем де кечпеген кечүлөр кечет.

Ол аргымакты, Кыскашту Сүмер,
Мөңкүңнүн чыгыла сугарып сал.
Аргымактын ээзи айланып келер,
Албатыга танытпай жажырып ал.
Качан да сенин тергеенде чыдаган
Улгерчи уулыңды ундыба, сүмерим.
Сыныңда јортуп, сыгын андаган
Акту бойыма ачынба, сүмерим.
Он эки айры сыгыныңды көрөлө,
Ајыктап оны тура калгам.
Куу туманыңды јерге түжүреле,
Кубулгазын ағыңды жажырып ийген.
Корымдардын түбиле коркырап аккан
Суучактын кожонгын тындаган эдим.
Аржаныңла сугарып, өскүрип јаткан
Алтын тазылыңды үспеген эдим.
Алды јаныңда Балтагај карганак
Актын аракызыла күндүлеген мени.
Алтайды јандабас улустарга карганып,
Акту бойымды адылган эди.
Канзазын тартып, көстөрүн јумунып,
Каран нени де сананып отурган.
Серкире ажуда јылуланып, кымынып,
Седен кызына аракы астырган.
Агаш айылдын төринде койлор
Күн тал-түште тебеелеп јаткан.
Эмчеги саамчып сүттенген уйлар
Эдегинде кырдын отоп жүрген.
Јанында јалтыраган көлдин јарадында
Эжер турналар тимзенип жүрди.
Көлди кечире балдарын ээчидип,
Јүскен өртөктөргө карганак көрди:
Айылдаш јаткан ан-куштарга
Акту бойым тийишпейтем.
Айу, бөрү, сыгын андарла,
Анчы эмес, беришпейтем.

Онойып айдып ол карганак
Омок бойымды үреткен эди.
Жажы жаанай берген киж
Жаактап турза жаман беде.
— Жакшы болзын, карганак, — дейле,
Жакшызынып калагы жана бергем.
Кыскашту Ойыктын тайгазынын кейиле
Тынып аларымда сыным женилген.
Эмди отурып көзимди жумгамда,
Омок тужым меге тужелет.
Жангыскан отурып сананып тургамда,
Албатыннын айткан сөстөри эбелет.
Ыраакта, ыраакта мөнкүлик кеберинг
Жаркынын меге ийип ле жат.
Жердин де үстин эбирип келзем,
Жан деп сүмерим жангып ла жат.
Өскө албаты, жүрүм көрөргө,
Өктөм жүректү көчө бергем.
Жаан жолго, жүрүмге кирерге,
Бойымды ченеерге сала бергем.
Өнжүк, жакшы жаткан киж
Өскө жүрүм көрбөс беде.
Улгерлик менин сүүген ижим,
Уүрем менин ыйлаган эди.
Алтай жеринен ырап жадала,
Ачып жүреги сыстаган болбой.
Уренген ижинен, жонынан айрыларда,
Уредүчи күүни тарткан болбой.
Өтөккө көмүлбей жүрерге санангам,
Же өтөгиннин жыды мени тартат.
Жаан поэт болорго умзанган
Амадуум эмди бүтпей артат.
Поэзиянын алтын үренин
Астан-мастан таап жүредим.
Акчазын алып байыбадым,
Астамдап аларын сананбадым.

Эне-адамнын суккан эрjннезин
Эмдигенче бедреп тапкалагым.
Жер-алтайды үзе тибирдим,
Je ырыстын jолынан аскалагым.
Мени Алтайыгнан үйдешкен улусты
Эмдиге jетире ундыбадым.
Je сениг jеригнен келген кысты
Jолго туштайла, таныбадым.
Энирде айлыма кирип келерде,
Экемди көрөлө, сүгүне бердим.
Эне-адазын төзөп кеберлеп,
Jaанап калганын кайкап көрдим.
Көрүш-таныштардын су-кадыгын сурап,
Көөрөп бойым куучындап турдым,
Jүрегим jимиреп, кулагым шыгырап,
Jеримди көрүксегенимди jаны ла билдим.
Мениг де кызым jaанап калган,
Jылдар десе өдүп ле jат.
Kачан да эптү-jөптү jаткан
Kару улустар карып ла jат.
— Бу сен качан jaанап калган? — деп,
Буурым jымжап, кыска айттым.
Бойымнын кызымды көрүп тура,
Бу суракты берип кайттым.
Kыскашту Сүмер суркурап ла jат.
Устинде тегери тымырап ла jат.
Jүрүм десе көйлөп лө jат,
Jүрек кеендикке суузап ла jат.
Cанаама санаа кожулар ба эмди?
Jүрегим сүүп согулар ба эмди?
Эреен салкындар шунуп калды ба?
Эрдин jүреги тымыгып калды ба?
Jaда калган таныш улустын
Jаркынду көстөри көксимде күйгенче,
Cырыгылап оорып турган улустын
Cызы, онтузы мениг jүрегимде.

Өлгөн кижі өлүп ле калар,
Өскүс балдары артып ла калар.
Оорып-сыстап канчийан жүрер,
Орого түжери түңгей ле келер.
Өлөрін кижі кайдан билер,
Көс чоктуда иженип турбай.
Кижини сүүп, кичееп килеер
Улустар жүрүмде ас ла турбай.
Кара санаалу кары улустын
Каткырар ойи жетпеген эмей.
Колымда тудунган чийгиш кылыштын
Өтпөзиреп калары төгүн, темей.
Жоньга сенин жабыс энгилип,
Жолымнан кыйбай барып ла жадырым.
Улгерлер бичилзе, жүрегим жеңилип,
Успекчин сүрине бажырып турадым.
Куурмактап билбес ак-чек бойымды
Кулугурлар эмди тегелеп болор бо?
Аранай-Шаранай эмдиге тирү,
Алтай-Буучайдын аргымагы силү.
Ыраакта, ыраакта суркурап турзан,
Ырызым менин өчпөс качан да.
Удаган сеге жолыкпай барзам,
Улу сүмерим унчугып ачынба.
Улустарын сенин ардак жатсын,
Уулдарын сенин омок болзын.
Кыстарыңнын жаражын улустар кайказын,
Кыйыш керектер астап калзын.
Жаандар албаты-жоньнды
Уйеден уйеге башкарып жаткай.
Тискин-чылбырды, үзени-колонды
Колынан божотпой тыгыда тарткай.
Бой-бойлорын каран озолоп,
Мергендү ишти башкарып жүргей.
Куучын айтса, оратор Санаанын
Төжинде Алтын Чолмон күйгей.

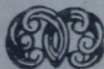
Қыскашту Ойықтың мөңкүзинин жаркыны
Көгүстерине шингип, көстөринде ойноғой.
Қыскашту Ойықтың канатту салкыны
Jүректерине олардың кожон болғой.
Қандый ла жүрүмди көргөн сүмер
Көрүп оларды күлүмјип сананар.
Қанча жылдар, чактар өдөр,
Қыскашту Сүмер ол бойы турар.
Озо тушта жаркынду сүмерге
Бажырбазын деп јонды абыс үреткен.
Ағару, ару сенин кеберинди
Ајықтап өскө кудайга мүргиткен.
Христос кудайга бакпаган кижини
Тадар кижиде талап айдатан,
Јалканчык јайзан байлары тежејип,
Јатқан јеринен сүрүп ијетен.
Қызыл маанылу јан келерде,
Қырларыңды алтын таңдақ будыған.
Јаны жүрүм ырыс экелерде,
Албаты азийгы шыразын ундыған.
Қанду јуу баштала берерде,
Қалапту эрлерди јууга үйдешкен.
Қачан айылдарга похорона келерде,
Қалыктын түбегин кожо үлешкен.
Қаран кунугып таңкылап туратаң,
Тенгери үстинге јаштарың уратан.
Јакшы солунга сүгүнип калатан,
Солоңы кабагыңды тартынып ијетен.
Қанады јажыл јастар өтти,
Јаны үйелер јаранып өсти.
Алтын-сары күстер өтти,
Алтыннан баалу нөкөрлөр өлди.
Қачан да кара чачту уулардың
Баштары буурайып, кажайып калды.
Кеберкек чырайлу јнит келиндердин
Jүрүм јүзине чийүлер јурады.

Камчы сынду аргымак аттардын
Тибирти угулып сунгулай берди.
Калыктын жүрегин туткан эрлердин
Калагы угулып жүрүмнөн ырады.
Жагына ырысту болорго сананган
Жаактарды жаштар өртөп өтти.
Жаантайын жамылу болорго иженген
Күлүктердин кебери, көстөри өчти.
Ичи күйүп кекенген улустардын
Иргезинде жыланы өлүп калды.
Ару күүндү амадаган кыстардын
Амадузы өчүп, ундылып калды.
Кару болгон кезик улустар
Карузыган күүнин өчүрүп койды.
Кара-Өзөктө жаткан нөкөрим
Кара койун кысканбай сойды.
Улгерчи кижиле андап жүрерге
Жаан анчы жалтанган ошкош.
Күүнин жандырбай, санаазын сергидерге
Күлүмжип кожо жорткон жобош.
Актын аракызын амзап ичеле,
Акту бойым калай бертирим.
Жүрүмнин арту сууларын кечеле,
Жүректин чөкөмжизин айдып ийтирим.
Салымы, санаазы башка улусты
Санандыра айдып омок жүрейин.
Кобынын ичинде койлор кабырган
Койчыга үлгерлер кычырып берейин.
Кыскашту Сүмер, менин сөстөрүм
Улустын жүрегине кожондый томылгай.
Элбек эдегинде жүрүм көйлөп,
Элен чактарга улалып баргай.
Күннин кеендик күүзи торгылып,
Жерлик кучкаштар жеринде кожондойт.
Олорды тындап, жүрегим согулып,
Эң ле артык оркестр деп бодойт.

Сениг кеберинди журукчылар жураган,
Олордын ортозында мениг нөкөрим.
Сениг тергеенде поэттер де туулган,
Олорды сен жайаган, сүмерим.
Сениг кеберинг олордын жүрегин
Туулык, кеендик күүнле толтырган.
Тымык эгирлерде жүрүмин, керегин
Сананып, сени аяктап турган.
Ак малына мал кожулып,
Албатыг сениг амыр жаткай.
Сүт сүмерингнен аржандар сызылып,
Устинде ару тагдар аткай.
Агаштарын коо, узун-узун,
Эн бажына чыгып болбозым.
Алдыгда жылдарын узак-узак,
Учын качан да көрүп болбозым.
Өскө поэттер жүрүмле барар,
Мөңкүлик кеберинди олор мактаар.
Жаңы үйелер өзүп чыдаар,
Жанында сениг ырысту журттаар.
Ар-бүткенин, кейинг ару,
Андап-куштап амырап келерим.
Жакшы улустарыннын ады жарлу,
Адаанын качан да алып жүрерим.
Жакшы болзын деп айтпазым сеге,
Жаап алтайдын жаркынду сүмери.
Салкындарыга сергедип сүгүнерим сеге,
Сакыдып келерим сүмерлик тергеенге.
Сениенг бийик сүмерлер табылар,
Жолымды жарытпаган олордын кебери.
Күннин чогы тийип тайкылар
Күскүдүй сүмерге соябазым сени.
Жүрүмге соктырып шыркалу келзем,
Көксиме толтыр көгөлтирим кейинди.
Ыраакта сени сананып жүрзөм,
Ынаартып ундыба үлгерчи жеенинди.

Жүрүмде жүткип ичкери барзам,
Жүрегимде, канымда мөңкүңнүн чогы.
Амадаган жолымда арып турзам,
Айладып кычырар албатыннын очогы.
Аржан сууларыннан ичерге келзем,
Албаты-жонунды айылдап жүрерим.
— Жакшы ба, Кыскашту Сүмер — дезем,
— Жакшы, уулым, — деп, үнденип ийерим.

Апрель, 1981 ж

БАЖАЛЫКТАР

Кижн, жылдыс ла кичинек чечегеш	3
Јүрүмле јакшылашканы	22
Бир тўн	43
Јети терек	62
Кыскашту Сүмер	70

БАЙРАМ КУНДУЛЕЕВИЧ СУРКАШЕВ

ЧЕЛОВЕК И ЗВЕЗДЫ

П О Э М Ы

На алтайском языке

Художник В. П. Чукуев

Редактор З. Ш. Шинжина. Художественный редактор В. И. Ортогулова. Технический редактор М. Г. Шелепова. Корректор С. С. Торбоков.

Сдано в набор 18. 01. 84. Подписано в печать 19.03.84. АН 11149. Формат 70x90/32. Бум. тип. № 3. Гарнитура литературная. Высокая печать. Усл. п. л. 3,07. Уч.-изд. л. 4. Тираж 2000 экз. Заказ 409. Цена 40 коп.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700, г. Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

40 акча